

Jagić, Vatroslav
Gradja za glagolsku paleografiju

LIBRARY
AUG - 2 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

Gradja za glagolsku paleografiju.

Predao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 16 listopada 1867

PRAVI ČLAN VATROSLAV JAGIĆ.

I. Mihanovićev odlomak apostolara glagolskoga; rukopis roda hrvatskoga.

1. Ako je do sada u obće malo uradjeno za slovinsku paleografiju, a ono se smije reći, da je paleografija glagolskih starina roda hrvatskoga gotovo sa sviem napuštena. Što su o tome kojekuda pripominjali pokojni Kopitar i Šafařík, što Miklošić, Sreznjevski i naš Berčić, to su istom pojedina zrnea, kakovieh će još vrlo mnogo trebati, prije nego li mogbudemo i pomisliti na kakovu sustavnu gradju. Oviem je ujedno kazano, da se ni moje tumačenje nekojih važnijih glagolskih starina roda hrvatskoga neima ni za što više uzeti nego li što zbilja jest, na ime gradja za glagolsku paleografiju; te ću ja biti posvema zadovoljan, ako vješte sudije pronadju, da ovaj moj posao i ovako kao gradja nešto vriedi. Nadam se, da će moj prilog biti tim koristniji po nauku, što je osnovan na glagolskih starinah, koje su učenomu svietu stranom još sa sviem nepoznate, stranom nepodpuno i onako, da se nemogu upotrebiti na korist glagolske paleografije.

Medju starine prve vrsti spada Mihanovićev odlomak glagolskoga apostolara. Taj odlomak pominje već Šafařík u knjizi: Památky hlaholského písemnictví, na str. X., govoreći o njemu ovako: „hlaholský zlomek poslání sv. Pavla, přilepený na dešťku srbského nomokanonu (ze Skopje a původně z Peći), l. 1263, u A. Mihanoviče, sem-li náleží, či do druheho občasí, s jistotou nevím“. Ove rieči Šafaříkove znače, da mu nije iz bliže poznato, kojemu rodu glagolskih starina pripada taj Mihanovićev odlomak, da li rodu bugarskomu, glagolici obloj, ili rodu hrvatskomu, glagolici uglatoj. Šafařík neznadijaše mnogo ni o samom nomokanonu, koji nebi pi-

san u Peći ili Skoplju, već u Ilovici; isto je tako nepodpuno i ono, što pripovieda o glagolskom odlomku, koji se nadje na koricah istoga nomokanona. Pet godina kasnije, g. 1857, govori on o našem fragmentu jednako neizvjestno, kao što nam svjedoče njegove vlastite rieči u „glagolitische fragmente“ na str. 25., gdje se samo ovo čita: „ein glagolitisches Blatt (wenn ich nicht irre ein Bruchstück aus einer paulinischen Epistel) in einem serbischen Nomokanon vom J. 1263 [1], bei Herrn A. v. Mihanović“. Napokon još u najnovije doba piše Sreznjevski u svojoj knjizi: „древніе глаголическіе памятники“ St. Peterburg 1866, str. 57 o našem fragmentu ovako: „глагольскій листокъ съ отрывкомъ изъ Посланія ап. Павла, найденый г. Михановичемъ на переплетѣ сербской кормчей, какъ мнѣ дано знать, не относится къ памятникамъ древняго письма“. I tako osta taj prilično znameniti spomenik staroga glagolskoga pisma sve do danas učenomu svietu nepoznat, ako i zaslužuje, po mojoj misli, da se iz bliže uvaži i ocieni [2]. Po onome, što ću niže kazati, vlastan sam slutiti,

[1] Krivo je ovdje brojena godina 1263, jer se u samom rukopisu ovako čita: лѣ. ,ꙁѱо·:·, t. j. vь lěto 6770, a to nije 1263 od rodjenja Hristova, nego 1262.

[2] Ja sam već proljetos, razgledavajući s g. dr. Račkim zbirku Mihanovićevih rukopisa, uzeo naš odlomak te ga vjerno prepisao i jedan priepis poslao g. J. Sreznjevskomu u Petrograd, jer se on upravo ov čas zabavlja opisivanjem manje poznatih slovinskih starina. I tako će tekst našega odlomka do skora izaći i u zapiskah petrogradske akademije s mojimi kao i s opaskami akademika Sreznjevskoga. Što je o tome u kratko javio učenomu svietu slovinskomu Sreznjevski, čita se u zapiskah, tom XI, knj. 1. str. 83. Ondje se kaže: Академикъ Срезневскій представилъ отдѣленію сообщенный ему г. Ягичемъ изъ Загреба любопытный остатокъ глаголицы въ спискѣ, палеографически вѣрномъ, описывая его при томъ очень подробно. Это отрывокъ изъ служебнаго Апостола сербскаго или (какъ болѣе привыкли называть) хорватскаго письма, пока единственный въ своемъ родѣ, такъ-какъ всѣ доселѣ найденные памятники подобнаго письма не заключали въ себѣ никакихъ свидѣтельствъ о принадлежности ихъ православной церкви, а этотъ есть отрывокъ изъ церковной книги православной. Благодаря списку г. Ягича, хоть одинъ изъ глаголическихъ памятниковъ хорватскаго отдѣла будетъ, наконецъ, изданъ палеографически: въ изданіяхъ Шафарика и Берчича помѣщены только произвольныя чтенія и ни одинъ изъ нихъ доселѣ не напечатанъ въ снимкѣ.

da je pokojni Šafařík od Miklošića doznao onu kratku viest o našem fragmentu, koja se čita u njegovih knjigah.

Neznam kazati, kako je taj odlomak prilieplјen bio na srbski nomokanon od g. 1262; ja ga nadjoh već odliepljena od korica, a kako mi prijatelj dr. Bogišić iz Beča piše, bješe ga prvi odliepio g. profesor Miklošić. Poznat je običaj, kako su nekoč kod uvezivanja starih rukopisa rado priljepljivali na korice kojekakve zastarjele i nepotrebite ili sa sviem već zabačene listove. Znamo, da su se upravo tiem načinom sačuvali odlomci praški (na koricah latinskoga rukopisa iz XI. vieka), za tiem abecenarium bulgaricum (na koricah nekojega rukopisa carske biblioteke u Parizu), i abecenarij Divišev (prilieplјen na češki rukopis, koji je poznat pod imenom: codex giganteus), itd. Neima sumnje, da je već prije nego li što bi naš fragmenat prilieplјen na koricu srbskog nomokanona, morala sa sviem u nemar pasti ona glagolska knjiga, kojoj je taj odlomak pripadao; a može biti da je već i odavna razderana bila te se samo još kojekuda po koji kvaternion ili koji list potucao. Sad bi samo trebalo znati, kada je taj naš odlomak prilieplјen na koricu pomenutog srbskog nomokanona. Imam se zahvaliti dobroti g. dra. Bogišića, što je propitao vještake u carskoj bečkoj knjižnici te oni misle, da je sadašnji vez srbskoga nomokanona istom po prilici od svršetka 15. vieka; a tako misli i prof. Miklošić. Po tome dakle bio bi i naš fragmenat u 15. vieku prilieplјen na koricu onog ćirilskog rukopisa. I tako se nemože odatle upravo ništa izvoditi. Jer da je naš fragmenat stariji, nego li iz 15. vieka, to će svaki znalac umah na prvi pogled priznati. Nu kao što je ovo jedno lako izreći, tako je teško pobliže ustanoviti dobu i starost našega fragmenta. Neće biti suvišno, ako još za dokaz toga reknem, da i prof. Miklošić, kojemu je ta starina u ruci bila, nije on čas znao što se vieka tiče, ništa sigurna izreći. Što ja o tome pitanju mislim, kazat ću dolje: jer prije treba da bude fragmenat svana i snutra, i po obliku i po sadržaju, podpuno opisan.

Ovaj odlomak nije veći nego cigla dva lista u osmini. Oba ova lista sačinjavahu nekoč jedan red iliti ležaj listova od kvaterniona, a na njemu ležahu još dva do tri reda iliti ležaja listova istoga kvaterniona. To se dade izračunati po sadržaju, koji s nutarnjega lica prvoga iliti gornjega lista neprelazi odmah i bez prekidanja na nutarnje lice drugoga iliti dolnjega lista, već su medju njima bili još drugi listovi, četiri ili šest ih, sa sadržajem koji je prema

liturgijskom razredjenju spajao sadašnji prvi s drugim listom našega fragmenta. Visina lista iznosi 24, širina 19 centimetara; nu od prvoga je lista odkinut velik komad, više nego li dvie trećine, a i drugomu je podrezan okrajak, po čemu je u sredini lista, s jedne i druge strane, nekoliko redaka za nekoliko slova prikraćeno i okrnjeno. Pismo je pisano u dva stupca medju redovima, koji su s jedne strane urezani u pergamenu kao brazde; o karakteru pisma govorit ću na pose kasnije; ovdje samo toliko, da je pisano dosta nemarno i nejednako, neteče ravno medju povučenima crtama, nego se vijuga gore dolje te izgleda dosta ružno. Pero, kojim je rukopis pisan, nebijaše ni malo oštro; za to ga i nije trebalo mnogo pritiskivati na kožu, u pismu neima skoro nikakovich tankih poteza. Slova su znatno pordjala, gdje gdje upravo sa sviem pobliedjela; nekoja je izjio smrad ili vlaga. Redaka ima u svakome stupcu 31.

2. Ovdje se štampa najprije čitav tekst glagolskimi slovi, oniem redom kako je u rukopisu, stupac po stupac, rieč po rieč, sa vjerno pridržanom ortografijom, interpunkcijami i abrevijaturami. Da bi bio što vjernije predstavljen karakter ovoga spomenika, sastavljena su slova obla s uglatimi tako, da je iz ovich posljednjih pridodano slovo ⰿ te je još iz ćirilice uzajmljeno и, gdje je god u fragmentu slovo *i* tako pisano, da mu je oblik najsličniji onomu ćirilskomu slovu. Još valja znati, da u tekstu našega fragmenta neima nikakovich znakova iznad slova — tako je po svuda u rukopisih hrv. roda —; i da se za interpunkciju upotrebljuje ili po jedna piknja na sredini (ne ozgor, kako je ovdje naštampano) ili za jače rastavljanje rieči: po dvie piknje. Nu stavljanje interpunkcija nestoji ni u kakovu savezu sa smislom rieči. Sravni, što o interpunkciji s dvjema piknjama govori Šafařík, glag. fragm. str. 54—55. Napokon dužan sam reći, da u naštampanom ovdje tekstu nijesu naznačene ligature slôvâ, kao što je to u glagolici običaj činiti; poimence kod *tr, vt, žd, zr, zl, ži, pl, nd, zm, ld, gl*. U priepisu ćirilskom razdriešene su abrevijature i pridodane razlikosti teksta šišatovačkoga.

List I. strana 1. (vanjska).

ⰐⰅ Ⱋ
ⰒⰉⰔⰀ ⰒⰋⰄⰎⰍⰉ· ⰂⰔⰖ· ⰏⰅ ⰐⰅ . . . .
ⰔⰅⰒⰖⰔⰕⰋⰐⰖⰓ· ⰐⰍⰅ ⰅⰠ ⰍⰅⰂ . . . .
Ⰿ
ⰀⰒⰍⰋ· ⰃⰋⰃⰅⰄⰅⰐⰋⰕⰎⰅ ⰔⰋⰍ . . . .
Ⱅ
ⰛⰄⰀ· ⰒⰅⰔⰋⰒⰎⰞⰋⰔⰕⰂⰖ ⰄⰀⰂ . . . .
Ⰻ
Ⱅ
ⰓⰝⰅ· ⰉⰏⰅⰍⰉⰏⰋ· Ⱀ ⰅⰂⰋ ⰉⰏⰉ . . . .
ⰝⰅⰛⰍⰀⰈⰅⰍⰎⰕⰋ· ⰛⰆⰠⰓ ⰍⰅⰐ . . . .
Ⰿ
ⰒⰋⰄⰉⰅⰕⰉⰂⰀ: ⰈⰍⰅⰕⰋⰛⰅ ⰆⰍⰅⰐ . . . .
ⰂⰋⰂⰋⰄⰎⰏⰅⰒⰋⰄⰉⰅⰕⰋⰐⰅ ⰉⰔⰋ . . . .
ⰒⰅⰔⰋⰍⰖⰘⰀⰄⰋⰕⰅⰛⰅ Ⰹ ⰒⰅⰍ . . . .
Ⰾ
ⰂⰋⰍⰐⰋ· ⰔⰒⰅⰐⰔ: ⰒⰅⰏⰅⰈⰋ ⰄⰀⰓ . . . .
Ⰹ
ⰕⰉ· ⰔⰅⰐⰐⰎⰂⰋⰄⰎⰏⰅ· ⰒⰋⰄ . . . .
ⰅⰕⰋⰐⰅ· ⰔⰅⰐⰐⰎ· ⰍⰐⰋⰔⰒⰅ . . . .
ⰐⰔⰓ ⰐⰔⰅⰍⰔⰐⰅⰈⰅ . . . .
ⰔⰅⰏⰋⰆⰅⰍⰀⰓⰝ . . . .
ⰕⰉⰃⰀⰐⰉⰎ Ⰽ . . . .
ⰐⰅⰛⰖⰍⰅⰕⰋ . . . .
ⰐⰉⰅ: ⰐⰋⰅⰂⰋ . . . .
ⰕⰀⰂⰋⰍ . . . .
ⰛⰆⰠⰅⰔⰋ . . . .
ⰄⰋⰒⰎⰐ . . . .
ⰔⰃⰄⰋⰛ . . . .
ⰂⰋⰕⰖ . . . .
ⰂⰋⰕ . . . .
ⰐⰅⰔⰋ . . . .
ⰕⰋ . . . .

List I. strana 2. (nutarnja).

ⰵ
ⰵⰴⰻⱁⰹⱅⱄⰾⰹⱁⰵ ⰵⱅⰴⰹⱁⰰⱃⰵ
ⱁⰹⱃⰴⰱⰹⱂⰻ· ⱀⰾⰹⱅⰹⱁⱃⰻⰵ· ⰻ
ⰲ
ⰾⰱⰵⰴⰹⱂⰻⰵ ⱅⰴⰵⰱⰵⰶⰵⱁⱅⱄⱂ
ⰴⰹⱁⰹⱅⰱⰰⱁⱑⱎⰽⰴ·
ⰾ
ⱎ ⱅⱑⰵ
ⱁⰲ· ⰴⰶ ⰰⱀⰾⰹ ⱃⰹⱃⰵⰱⰵⱂ
ⱅ ⰹ
ⱎⰱⰰ· ⱂⰵⰴⰹⱁⰰⱃⰰⱀⰾⰹⱅ
ⱅ
ⱅⰰⱃⰵⰽⰾⰵⱀⰾⰹ· ⱂⰹⰻⱂⰰ
ⰲⱎⰵ· ⰶⱃⰵⰾⰹ ⰻⱂⰰⰽⰵⱁⰹⱃⰵ
ⰹ
ⱅⰵⰾⰹ· ⰻⱂⰰⰽⰵⱀⰹⱅⰻⰴⰰⰾ
ⰻⱂⰰⰽⰵⰱⰻⱎⰰⰾⰹ· ⰻⱂⰰⱅⱑ
ⰾⰵⱁⰰⱂⰵⱎⱁⱂⰰ ⰻⱅⱑⰾⰵⱁⰰ
ⱂⰹ
. . ⰾⰹⱂⰰ : ⰻⱂⰰⰲⱎⰵ· ⱂⰵⱎⰵ
ⰴ
. . ⰾⰹ· ⱁⰾⰰ· ⰻⱂⰰⰽⰵ
ⰴ
. . ⰾⰹ· ⰻⱂⰰⱁⰹⰾⰰ
ⰴ
. . . . ⰴⱀ· ⰻⱂⰰⱁⰹⰾⰰ
ⰴ
. . . . . . ⱂⰰ ⱁⰹⰾⰰ·
ⰵ
. . . . . . ⰾⰴⱑⰾⰾⰰⱎ
ⱁⰵ
. . . . . . ⰾⱀⰶⰰⰵⱅⰹ

ⰹ
. . . . ⰴ
ⰲ
. . . . ⰱⰰⰾ
ⱂⰹ
. . . . ⰴⱑⰱⰹ
. . . . ⰻⱁⰵ
. . . . ⱀⰱⰱⰵ
ⱅ ⰹ
. . . . ⱅⰹ
ⰹ
. . . . ⰻⰴ
. . . . ⰲⰶⰰ
. . . . ⱁⱅⰵ
ⰰ
. . . . ⰻⱅ
ⱑ
. . . .
. . . .
ⰹ
. . . . ⱅⰰⱃⰵ· ⰴ
ⰹ
. . . . ⰹⱅⰴⰻⰾ
ⱂⰻ
. . . . ⱁⱅⰹⰾⱑ
. . . . ⱎⰵⰾⰹ
. . . . ⰵⱅⰹ
. . . . ⰴⰹ
. . . . ⰹⰾⰰ

List II. strana 1. (nutarnja).

Stupac lievi.

[illegible]

Stupac desni.

[illegible]

ⰴⰰⰶⰰⰵⰿⱁⰽⰵ· ⱄⰵⰳⰱⰴⰵ | ⰲⱁⱄⰻⰿⱁ· ⰴⰴⰵⰳⰾ ⱄⰵ
ⰿⱁⰲⰵⰴⰻⱋⰰⰲⰻ· ⰴⱁⱃⰱ | ⰴⱁⱄⰳⰵⰽⱄⰻⰿⱁ· ⰽⰵⰶⰵ ⱁ
ⰶⱁⰴⱁⱃⰱⰶⰰⰳⱁⱃⰻⰴⰻⰲ | ⱃⰰⰴⰻ ⰲⱁⰴⱁⰿⰾⱅⰵ· ⰲ
ⰰⰳⱈⰵ· ⰴⱁⱃⰱⰶⱁⰴⱁⱃⰱ ⱅ | ⰽⰰⰵⱃⰱⰸⰻⰾⰳⰸⱇⰾ· ⰴⰰ ⰻ
ⰶⰱ· ⰴⰰⰲⰻⰴⰵⱈⰵ· ⰳⱃⰰⰵ· | ⰲⱁⰴⱁⰿⰵⰸⰵⱅⰵⰳⱃⰵⱅ 25
ⰰⱈⰵⰻⰳⱃⰾⰸⰴⰵ· ⰵⱅⰲⰰⰽⱁ | ⰲⰻⱅⰻⰽⰵ· ⰲⱁⰴⱄⱁⰴⰳ
ⰲⱁⰳⰰⰴⰰⰵⱅⱁ· ⱋⱃⱁ· | ⱅⱁ· ⰻⰲⱁⰽⰰⰽⱁⰴⰾⰰ
ⰲⱁⰵⱅⰵⱃⰵⰳⱃⰾⰶⱁⱃⰾ | ⰲⱁⱎⰵ· ⰽⱁⱅⰻ ⰽⱁⱅⰰ
ⱎⰵⱄⰻⰵ· ⰲⰻⰴⱃⰵⰲⱁⱄⰻ | ⱄⰾⱅⰵⰱⰳⰵⰳⱁⱃⰾⰳⰵⰾ
ⰽⱁⰲⱃⱁⱎⰰⰻⱅⰵ: ⱅⰰ | ⰽⰰⱄⰻ· ⱋⱁⱃⰾⰽⱁⰴⰰ 30
ⱃⰵⰲⰰⰶⰵ· ⰴⱃⰵⰿⱁ· | ⰲⰰⱎⰰ ⰻⰽⱅⰻⱄⰵⰳ·

List I. strana 2. (vanjska).

Stupac lievi.

ⰻⰵⰳⱁⰴⱁⱃⱎⰵ ⰽⰵ ⰲⱁⰳⱃⱁ
ⱄⰵ ⰳⱁⱃⰰⰲⰴⰾ· ⰻⰵⰳⰱⰲⱁⱎ
ⱄⰵⰴⰾ· ⰲⱁⰱⰶⰵⱅⰵⰲⰰⱄⱁⰵ
ⰵⰲⰰⰿⰵⰴⰻⰵⰿⰻⱃⰱ· ⱄⰰⰴⰲⱁ
ⰽⰾⰿⰻ ⰽⰻⰿⰻ ⰲⱁⰴⱁⰿⱁⱎⰵ
ⱈⰻⱅⱁ· ⰲⰾⱃⰻ· ⰲⱁⱄⰵⰿⱁⰸ
ⰲⱁⰴⱁⰿⰵⰸⰵⱅⰵ· ⰲⱋⰽⰵⰽ
ⱅⱁⱃⰾⰴⰻⱄⰵⰳⱃⰻⰾⰴⱁⱄⰻ
ⱄⰻ· ⱃⰰⰸⰴⰵⱄⰻⰱⰶⰰⰽⰻⱅⰻ
ⰻⱎⱁⰴⰾⰿⱁ· ⰽⰳⰰⱄⱈⰳ·

Stupac desni

ⰳⰵⰴⰾⰰⱄⰻ· ⰴⱁⱃⱁⰸⰰⰲⰾⱃ
ⱃⰾⰳⰵⰽⱅⰻⰵⰶⰵ ⰳⰸⰵⰽⱁⰴⰾⰰ
ⰵⱃⰾ ⰲⱁⰽⱃⰾⱎⱁ· ⰻⰴⰳⱃⱁ
ⱅⰲⰻⱃⱁ: ⰻⰳⰵⰽⰰⰸⰴⱁⰵⰴⰵⰽ
ⱄⰱⰳⰽⰵⰳⰵ· ⱄⰰⱄⰵⰳⰵⰽⱄⰻⱃⱁ 5
ⰳⱁⱃⰾⰲⰻⱎⰵⰲⱁⰽⰵⰵⰲⱁⰴⰰ
ⰽⱅⰻ· ⰻⰲⱁⰴⰴⱋⰽ ⱅⰲⰻⰾⰻⰽ
ⰴⰻ: ⰶⰴⰽⱅⰲⰻⰾⰻⰿⰵⱄⰻ· ⰻⰿⰵⱄ
ⰳⱈⰰⰽⰵ: ⱄⰵⱅⱁⱃⰿⰵⰲⱁⰲ
ⰲⰾⰽⰵⰿⱁ: ⱄⱁⰻⰲⱁⰶⱃⰵⰴⰱ 10

ⱂⱁⱃⰻⰿⰵⱅⰵ : ⰻⰿⱁⰱⱁⰾⱃⰵ
. . ⱁⱀⰳⰵⰶⰵⰵⰸⱅⱁⱄⰾⱁⱍⰶⱓ·
ⱍ
. ⱈ· ⰳⰱ ⰰⱂⰾ· ⱏⱁⰵⱋⰻ
ⱅ
Ⱍⱃⰰ· ⱀⰵⱂⱁⱃⰴⰸⱁⱅⰰⱆ
. ⰲⰰⰾⰵ· ⱂⰵⰲⰰⰸⱁⱂⰵ
ⱀⰻ ⱁ
. ⰻⱀⰰⰵ· ⰲⰰⰿⱁ· ⱅⰲⰵⱃⰵ·ⰲ
ⱍⱁ
. . ⰲⰰⱃⱁ· ⰿⰵⰻⱃⱁⰾⰰⱄⰰ
ⰰ
. . ⰻⰵⱄⰵ· ⰻⰸⱃⰰ· ⰵⱌⱁⰸⱁⰾ
ⱁ
ⰲⰻ· ⰾⰰⱂⰵⰾⰰⰸⱅⱁⰲⰰⰿ
ⰻ
ⰾⱃⰼⱂⱁⱃⰴⰿⱈⰾⱁⱃⰵⰸⱅ
ⱁ
ⰴⰲⱁⰾⰵⱀⰻⰴ· ⰲⱁⱃⰰⰾⱈⰿ
ⰵⱄⰵ: ⱂⱁⱃⰵⰸⱁⰲⰴⰳⰵⱀⰻⰴ
ⰴ
ⰵⰱⰻ ⰸⱃⱌⰰⰲⰰⱍⰵⱄⰵ· ⱈⰲ
ⱅⱁ
ⰾⰴⱅⰻⰲⰰⰿⱁ: ⰱⱁⱅⰵⰵⰸ
ⱈⱂⰲⰰⱀⰻⰵ· ⰾⰲⰰⱀⰻⰴⰵⱄⰵ
ⰻⰱⱁⱅⰵⱍⱄⰰⱅⱁⰸⱅⰲⰵ
ⰴ
ⰸⱁⰾⰰⰲⰴⰾⰵⰸⱁⱅⰵⰴⱀⰻ
ⰵⱄⰵ· ⰲⱁⰸⱅⰻⱃⱁ: ⰻ ⰱⱁⱅⰵ
ⱂⱁⱃⰴⰸⱁⱂⰴⱆⰳⰵⰵ· ⰲⰵ
ⰾⰻⰱⰻⰵ· ⰸⰻⰾⰻⰵⱄⰵ ⰲⱁ
ⱀⰰⰸⱁⰲⰴⱃⱈⱆⰳⰻⱃⱁ

ⱁ
ⰿⱁ· ⰻⰲⱁⰸⰰⱂⰵⱏⰵⱃⰻⱂⰵⰾ
ⱀⰵⰾⰴⰵⱄⰵ· ⰻⱅⰵⱄⰵⰾⰰⰸⱅⱁ
ⰵ
ⱄⰾⰰⰲⱈ· ⱂⰰⰱⰵⰲⱁⰸⰵⱄ
ⱌⱃⱏⰲⰻ· ⰴⰶⰵⰵⰸⱅⱁⱅⰴⰾⰵ
ⰵⱄⰵ· ⰻⰸⱁⱂⰾⱁⱀⰵⱀⰻⰵ· ⰻⰸⱁ
ⰰ
ⱂⰾⱁⱀⰰⱆⰱⱆⰿⱈ· ⰲⱁⰸ
ⰿ ⰰ
ⰵ ⰲⱁⰸⰵ· ⱀⰾⰵ ⰳⰱⰰⱂⰵⱏⱄⰰⰾ
ⱅ
ⱍⱃⰰ· ⱃⰲⰰⰾⰻⰿⱁ: ⰻⰵⱌⰰ
ⱂⱁⱃⰻⰾⰲⰰⰲⱁⱍⰰⱄⰵⰲⰻ
ⰲⱁⱂⱃⰻⰱⰵⰸⱅⰻⰵⱃⰵⰾⱈ
ⰸⱅⰻⱃⱁ: ⰲⱁⰸⱁⰲⰴⱅⰴ
ⱅ
ⰻⰶⰵⰻⰾⱁⱍⰰⰲⰻⱀⰳ· ⰵⰲⱁ
ⰾⰰⰸⱅⰻ: ⱅⱁⰿⱁⱀⰻⰵ· ⰻ
ⰵ
ⱂⱁⱃⰴⰸⱅⰰⰲⰻ· ⰲⱁⱌⱃⰸⱅⰲ
ⰸⱀⰰⰾⱂⱍⱁⰲⰵⰸⱁⰲⰵⰵⰵ
ⰵⱀⰵⰿⱁⰶⰵ· ⰻⰿⰰⰿⱁ· ⰻⰾⱁ
ⱍⰰⰲⱁⰾⰵⱀⰻⰵ· ⰻⰵⱅⱁ
ⰾⰰⱀⰻⰵⱄⱁⱃⰴⱃⰵⰲⱁ
ⰰ
ⰻⰶⰵⰵⰸⱅⱁ· ⰵⱍⱁⱃⰰⰾ
ⱍⰰ: ⱀⰵⰲⰻⰾⰻⰿⰰⱄⰵ
ⱂⱁⱃⱁⰲⰴⱀⱁⱌⱁ·

Ovaj isti tekst u priepisu ćirilskom s razdriešenjem kratica, dodavši varijante iz šišatovačkoga Apostola, glasi ovako[1]:

писано прѣди· к соуботоу месопоустьноую.

Недѣлѣ·ѕі·апостоль къ коринтѣомь (II. Cor. VI. 1—10.)

Братие. поспѣшьствоующе (+ же šiš.) и молимъ не въ тьще благодѣть божию прияти вамъ· глаголеть бо· въ вьрѣме приятьно послоушахъ тебе, и въ дьнь спасениѣ (спасению šiš.) помогъ (помогохъ šiš.) ти есе. нинѣ вьрѣме приятьно· се. нинѣ дьнь спасению· ни единого [ни ѡ че]сомь же (чесомь же šiš.) дающ[е прѣ]тыкания. д[а не пороч]но боудеть [слоуже]ние, нъ о вь[семь със]тавља[юще се яко] божие с[лоугы. въ т]рьпѣн[ии мнозѣ. въ] скрьб[ехъ. въ бѣдахъ]. въ тоу[гахъ. въ ранахъ], въ т[ьмьниц]ахъ. въ] нес[троении. въ] тр[оудѣхъ. въ ꙁабъдѣниихъ, въ пощениихъ, въ чищениихъ, въ раꙁоумѣ. въ трьпѣнии, въ благости, въ доусѣ светѣ, въ любъви] нели[цемѣрнѣ, въ с]лов[есы истиньнѣ. въ] сил[ѣ божии въ ороужии п]рав[ьдѣ деснѣми и шоу]ими, [славою и досаж]ден[иемь, хвалениемь и га]жден[иемь яко льстьци], ист[иньни, яко незнаеми]. и поꙁ[наваеми. яко оумир]аю . . . .

(I. Cor. XIV. 20.—25.)

. . . . въ[нидоуть же етеры не]раꙁоу[мници ли не]вѣрьни (невѣрьни šiš.), [не рекоуть ли, яко ꙁл]и се [дѣете; аще ли вьси] про[рочьствоують, вьниде]ть [же етерь нераꙁоуми]въ [или невѣрьнь, обл]ичаеть се вьсѣми. въ]сте[ꙁаеть се оть вьсѣхъ]. и та[инаа срьдьца его яв]ѣ . . .

(II. Cor. VI. 16.—18. VII. 1.)

. . . . очистимь (очѣстимь šiš.) се от вьсакое скврьни пльтьские и доуховьние. твореще светиноу въ страсѣ божии.

Соубота ·и· апостоль къ коринтѣомь (I. Cor. XV. 39—45.)

Братие. не вьсака пльть такожде (тажде šiš.) пльть, нъ ина оубо чловѣкомь, ина же (+ пльть šiš.) скотомь, ина же пьтицамь. ина же рибамь (šiš. рыбамь... пьтицамь). ина (и šiš.) тѣлеса небесьна (небесьнаа šiš.), и тѣлеса [ꙁем]льна (ꙁемльнаа šiš.)· нъ ина оубо небе[сьни]мь слава, ина же [ꙁемльни]мь. ина слава [сльнь]цю, ина слава [мѣсецоу, и]на слава [ꙁвѣꙁдамь]· ꙁвѣꙁда бо [ꙁвѣꙁдѣ раꙁ]лоучаеть се [въ славѣ.] тако

[1] Što je medju znacima [ ], ono je dodano iz šiš. apost., da bi se lakše razumio savez teksta; a što je medju znacima ( ), ono je razlikost teksta šišatovačkoga od našega, koja se proteže na onoliko rieči, koliko ih je medju znakove stavljeno; napokon znak + pred riečju znači, da je u jednom tekstu dodana a u drugom je nema.

въ[скрѣшение мр]ьтвимь. [сѣють се въ и]стьлѣни, [въстають въ] бесꙁь[истьлѣние сѣ]еть [се въ нечьстии,] въ[стають въ с]ьлавоу....
(Ephes. V. 8—19.)

. . . . ѣко дьние ꙁли соуть. сего ради не боудѣте беꙁоумьни, нь раꙁоумѣюще, чьто есть воля божиѣ. и не оупивайте се виномь, вь немьже есть блоудь. нь паче испльняйте се доухомь, глаголюще себѣ вь псальмѣхь и вь пѣниихь поюще и пѣтнюще вь срьдцихь вашихь господеви.

Соуботa кꙁ·апостоль кь галатомь. (Gal. V. 22—26. VI. 1. 2.)
Братие, плодь доуховьни есть любы, радость, мирь, трьпѣние (šiš. add. благость. благостыни, вѣра, кротость, трѣꙁвение) на таковихь нѣсть ꙁакона (ꙁаконь šiš.). ови же христоу исоусоу пльть распеше (пропеше šiš.) сьтрастьми и похотьми. аще живемь доухомь. вь доухоу и приллагаємь се не боудемь (боудѣмь šiš.) тщеславни, дьроугь дьроуга приꙁивающе, дьроугь дьроугоу ꙁавидеще. братие. аще и прѣжде от вась впадасть чловѣкь (впадь чловѣкь šiš.) вь етерое прѣгрѣшение, ви доуховьни сьврьшайте таковаго доухомь вротость (sic! кротости šiš.) блюди се (себе šiš.), еда не искоушень боудеши. дьроугь дьроуга тегото (теготи šiš.) носите, и тако ськоньчайте (ськоньчаете šiš.) ꙁаконь христовь.

Недеⷧѣ кꙁ·апостоль к ефесѣомь (Ephes. VI. 10—17.)
Братие, вьꙁмагайте о господи и вь дрьжавѣ крѣпости его. облѣцѣте се вь вьса ороужие божиѣ, мощи вамь (да вьꙁможете šiš.) стати про-тив[оу] виешємь (sic! вьꙁнемь šiš.) непр[иѣ]ꙁьнинамь (неприаꙁьнинь-номь šiš.). ѣко нѣ[сть] ваша брань (+ вь šiš.) кр[ь]ви и пльти, нь (+ вь šiš.) вл[а]стемь вь (и šiš.) владичьствомь (. . ствиемь šiš.), вь миродр[ь]жителемь тьмѣ вѣка сего. вь доуховьнимь ꙁлобѣ, подьнебесьнымь (подьнебесьскымь šiš.). сего ради вьꙁмѣте вьса ороужие божиѣ, да вьꙁ-можете противити се вь дьнь люти и вьса сьдѣлавше стати. станѣте (станите šiš.) оубо прѣпоясани (+ вь šiš.) чрѣсла ваша истиною, и обльвкше се вь брьне правьдѣ (правды šiš.), и обоувше ноꙁѣ вь оуго-тование еваньелие (евангелиа šiš.) мироу. над вьсѣми сими (šiš. om.) вьꙁьмьше (приемьше šiš.) щить вѣри, вь немьже вьꙁможете вьсе стрѣли неприѣꙁьнини раждени (sic. раждеженые šiš.) оугасити. и шлѣмь спасению (спасениꙗ šiš.) приисте (приимѣте), и мечь доухо[в]ьни, еже есть глаголь божии.

Соубота·ки·апостоль кь ефи[сѣомь]. (Ephes. I. 16—23)
Братие, не прѣстаю [х]вале (+ се šiš.) по вась. по[м]инание (помѣне-ние šiš.) вамь творе вь [молит]вахь моихь, да богь господа [на]шего исоуса христа, отьць славни (славѣ šiš.), да (šiš. om.) подасть вамь

доухъ прѣмоудрости (+ и šiš.) ѣвлєниѣ въ разоумъ єго. просвѣщєниѣ оуи (просвѣщєнѣ) срьдьца вашєго. оувѣдѣти вамъ. что єсть оупваниє званиѣ єго. и что богатьство славѣ (богатьствиѥ слави šiš.) достоѣниѣ єго вь свєтихъ. и что прѣспѣющєє вєличиє (вєличьствиє šiš.) сили (силѣ šiš.) єго вь насъ вѣроующихъ по дѣлнию дьржавѣ (држави šiš.) вьрѣности єго. южє (юже šiš.) сьдѣла о христѣ. вьскрѣшь (вьскрѣшєи šiš.) из мрьтвихъ и посаждь (и om. šiš.) о дєсьноую єбє на нєбєснихъ (нєбєсѣхъ šiš.), прѣвишє вьсєє власти (вьсакоє šiš.) и владичьствиѣ и сили (+ и šiš.) господьствиѣ (господьства šiš.) (+ и вьсакого šiš.) имєни имєноующа сє нє тькмо вь вѣцѣ сємь. нь и вь градоущимь, и вьса покори подъ нозѣ єго и того дасть главоу наче вьсєго црькви. ѣжє єсть тѣло єго исьпльнєниє исьпльнıающюмоу вьса (вьсачьскаи) о вьсємь.

Нєдєлѣ · ки · апостоль вь гла[тонь] (Coloss. I. 12—18.)

Братиє. хвалимь и отьца (хвалєщє бога и отьца šiš.) призвавьшаго ви къ причєстиє рєдоу свєтимь (свєтимь šiš.) вь свѣтѣ (свѣть šiš.). ижє избави ни от власти тьмьниє и прѣстави (+ ни šiš.) вь царьство (царьствиѥ šiš.) сина любьвє свойєє. о нємьжє имамь избавлєниє и отьданиє грѣховь (грѣховь · ижє єсть обьраза (šiš. образь) бога нєвидимаго. прьвѣньць . . .

---

3. Ovaj tekst dokazuje, da su oba naša lista odlomak tako prozvanog p r a k s a p o s t o l a r a; pod tiem se imenom razumieva takav apostol ili lekcionarij iz apostola, kojega je tekst (djela apostolska i poslanice) podieljen na lekcije po obredu grčko-istočne crkve. Na našem odlomku dolaze lekcije za svaku subotu i nedjelju poslije Duhova. Na gornjem listu počima čitanje za 16. nedjelju poslije Duhova: to je iz druge poslanice Pavlove na Korinćane, gl. VI. st. 1—10. Za oviem idjaše na desnom stupcu prve strane čitanje za 17. subotu, koje se svršuje na drugoj strani prvoga lista, na lievom' stupcu: to je iz prve poslanice Pavlove na Korinćane, gl. XIV. st. 20—25. Na istom stupcu bijaše za tiem čitanje za 17. nedjelju, koja dočima na desnom stupcu od nutarnje strane prvoga lista: to je iz druge poslanice Pavlove na Korinćane, gl. VI. st. 16—18 i gl. VII. st. 1. Napokon dolazi na desnom stupcu od nutarnje strane prvoga lista lekcija za 18. subotu: to je iz prve poslanice Pavlove na Korinćane gl. XV. st. 39—45. Na drugom listu nesliedi nastavak od prvoga, nego svršetak lekcije za nedjelju 27. te subota i nedjelja 28. Što je od 18. pak do 26. subote i nedjelje, to bijaše pisano na onih listovih. koji su u kvaternionu le-

žali izmedju oba naša, te su dolazili medju njima u sredini. Sudeći dakle po sadržini od ova dva lista, čitav kodeks bijaše po prilici onakav, kakovi su mnogi apostoli ćirilski, kojih tekst počima od pasche (uskrsa) a poslije Duhova pisane su im samo lekcije subotne i nedjeljne. Sr. takova dva rukopisa pod br. 45. i 46. u knjizi: Описаніе славянскихъ рукописей московской синодальной библіотеки. Od ovakieh apostolara razlikuje se apostol šišatovački tiem, što u njemu i poslije Duhova dolaze lekcije za svaki dan sedmice.

Znajući sada, što je na naša dva lista napisano te kakav je prema tomu imao biti cieli rukopis, kazati nam je, na čemu se upravo osniva značenje našeg odlomka.

4. Glagolski spomenici diele se po jeziku i pismu u dva roda: u rod bugarski i rod hrvatski: po sadržini diele se opet u dvie vrsti: prva je vrst knjigâ grčkoistočnoga obreda, druga knjigâ rimskozapadnoga obreda. Medju rodovima i vrstima ima to stalno do sada poznato razmjerje, da su svi dojakošnji glagolski spomenici, koji su prvoga roda, ujedno i prve vrsti, a oni drugoga roda da su i druge vrsti: to će reći, da su spomenici roda bugarskoga podjedno i grčkoistočnoga obreda, a spomenici roda hrvatskoga da su obreda rimskozapadnoga [1]. Ovo razmjerje vriedi dakako po najvećma za strogo liturgijske knjige, t. j. za tekstove sv. pisma i njihovo čitanje na službi božjoj, gdje se ta razlikost najrazgovjetnije ističe. Koliko je god spomenika hrvatske glagolice do danas odkriveno, svi su bez iznimke pisani u formi rimskog obreda crkvenoga, t. j. kao misali i brevijari: evangjelistara, kakakav je asemanov ili apostolara, kakav je ohridski (Grigorovičev) neima u čitavoj glagolskoj književnosti hrvatskoga roda ni jednoga. Od tog pravila ima, koliko se do sada znade, jedna jedina iznimka i to je naš fragmenat apostolara glagolskoga. On bo spada po narječju iliti pravopisu bez sumnje medju spomenike hrvatske, neima nosnih glasova a samo jedan poluglas, a ipak mu

[1] O tome neima po dojakošnjih spomenicih nikakove sumnje. Za jedan jediti odlomak glagolski misli Berčić (Čit. starosl. jez. IX. op. 8.) da »stihovi il spjevanja ovog ulomka dielom grčki a dielom slovinski napisani daju sumnjati, da knjiga od koje su odkinuti, bijaše namienjena grčkomu obredu«; ipak nevjeruje pravo ni sam u to, kao što nevjerujem ni ja, te dodaje umah za tiem: »prem da njekoji od njih služe i za rimski obred, kojemu bi vjerojatnije bilo da je ona pripadala«.

je tekst sa sviem udešen po obredu grčkoistočne, pravoslavne crkve. Njime se dakle potvrdjuje, što se i do sada za istinu držalo, da je bilo neko doba, kada se u Hrvata i Srba upotrebljavala glagolica u crkvi a crkveni obredi bijahu grčkoistočni. Tako obaraju napokon i sami spomenici onu nekošnju, vrlo lakoumno izmišljenu hipotezu od Dobrovskoga, da je hrv. glagolica postala lukavštinom katoličkoga sveštenstva.

Znamo iz historije, da je sv. Ćiril sastavio slovinsku službu po obredu grčkom; znamo, da je ista služba s istiem obredom još za života slov. apostola doprla i u naše krajeve, imenito u dolnju i gornju Dalmaciju; znamo napokon i to, da je kod Hrvata uveden kasnije mjesto grčkoga obred rimski: po tome dakle spadao bi naš fragmenat, uzevši da i ostale osobine podnose toliku starinu, u ono prvo doba glagolske književnosti, kad je još i u Hrvata vladao obred grčkoistočne crkve. Nu dokle je ono doba potrajalo, nezna se pravo; po svoj prilici bijaše kraćega trajanja u gornjoj, nego li u dolnjoj Dalmaciji. Ja to mislim za to, što je u dolnjoj Dalmaciji premogućan bio upliv nadbiskupa spljetskih, rodjenih protivnika slovinskoj liturgiji, a gornja Dalmacija stajaše bar po starinskom pravu pod vlašću nadbiskupa barskih, koji ili nijesu htjeli ili nijesu mogli onako nesmiljeno progoniti slovinsku narodnost i crkvu, kao siloviti Spljećani. Eno, kako se to čudno slaže: u isto po prilici doba, kada je pod vladanjem Krešimirovim zabranjena slov. liturgija u Spljetu za svu pokrajinu spljetskih nadbiskupa, naloži papa Aleksandar II. pismom upravljenim na Petra nadbiskupa barskoga, da ima na brizi „manastire latinske i grčke iliti slovinske“, koji su u njegovoj pokrajini. Isporediv ovdje papa manastire slovinske s grčkimi, htjede po svoj prilici reći, da su si u svemu uredjenju do jedinog jezika sa sviem jednaki. Samo se pita, jesu' li pomenuti ondje manastiri upotrebljavali tad još glagolicu ili morda već ćirilicu? Kako danas stoji pitanje o glagolizmu na slov. jugu, bilo bi moguće i jedno i drugo. Po mojem dakle računu bio bi naš fragmenat svakojako iz ranijeg doba, da je pisan negdje u onom kraju Dalmacije, na koji se protezala vlast nadbiskupa spljetskih, nego li ako je pisan, kao što bi čovjek mogao po srbskom (ilovičkom) nomokanonu naslućivati, gdjegod u gornjoj Dalmaciji, u krajevih stare Zete i Diokleције. Ja to izvodim odatle, što naš fragmenat, da mu je domovina ondje, gdje običnim glagolskim spomenikom hrv. roda, nebi nikako mogao na

poredo stajati uz obične hrv. spomenike niti bi im mogao biti istodoban, već bi morao radi pisma i teksta svakojako stariji biti i od najstarijega do sada spomenika hrvatske glagolštine, a po občenitom mnienju stavlja se bar nekoliko fragmenata hrvatske glagolice čak pred konac 12. vieka; po tome dakle bilo bi i našemu spomeniku najkasnije mjesto negdje u prvoj polovici 12. vieka. Kad stanemo iz bliže ogledati, kakovo je pismo našega fragmenta, naći ćemo da ima u njemu zbilja mnogo takovieh znakova, koji kao prielaz čine sa karaktera obloga (bugarskoga) u karakter uglasti (hrvatski): njihov lik ima na sebi još po nešto od naravi onoga pisma, a po nešto već nalikuje na ovo. Nu ako je naš apostolar pisan gdjegod dalje prema jugu ili istoku, bilo bi ipak moguće da je iz nešto kasnijega doba, n. pr. od konca 12. vieka ili čak iz početka 13. vieka; pak da ima samo u karakteru pisma svojih osobina, koje bi se po mojemu mišljenju dale tako protumačiti, ako reknemo da je u isto doba na raznih krajevih južnoga slovinstva vladao razni karakter glagolskoga pisma. Na tu nas misao dovodi i to, što već sada imamo takovieh primjera dosta, samo kada stavimo starine glagolske roda bugarskoga naporedo uz one roda hrvatskoga. Mi bo držimo sada za istinu, da su nekoje glagolske starine roda b u g a r s k o g a pisane istom u 12. vieku; a u isto vrieme kažemo, da su na drugom kraju, na ime medju dalmatinskimi Hrvati, sa sviem drugačijim karakterom glagolskoga pisma pisane glagolske starine roda h r v a t s k o g a. Po mojem dakle mišljenju moglo bi jednako priličiti istini, ako reknemo, da je u isto doba bilo još i na nekojem trećem kraju južnoga slovinstva glagolskih starina, pisanieh takovim karakterom glagolskoga pisma, koji je stajao u sredini izmedju bugarskoga i hrvatskoga te bi se mogao prozvati b u g a r s k o h r v a t s k i m. Taj treći kraj južnoga slovinstva mogao bi biti u staroj Zeti i Diokleciji, koja je kako iz historije znamo, više puti na bugarsku državu privezana bila, a i svojim geografskim položajem leži upravo u sredini i kao na prielazu iz područja glagolice bugarske u područje glagolice hrvatske. Ja sa svoje strane podupirao bih ovu posljednju misao još i tiem, što vidim na praških odlomcih sličan primjer osobita karaktera glagolice, koja nije niti obična bugarska niti obična hrvatska; a ja nijesam od onieh, koji praškim odlomkom prisvajaju prvo mjesto medju starinami glagolskog pisma, koji ih smatraju za najstariji trag sviju glagolskih spomenika.

Paleografska narav glagolskih rukopisa do sada je još jako malo poznata i slabo ispitana: tek pojedini ljudi mogu se ponositi čas većom čas manjom vještinom u toj struci, kako im je već prilika bila, da na kojoj obilatijoj zbirci prouče narav i glavne razlikosti rukopisa. Ali ovakovo znanje nije još nigdje u red dotjerano, nigdje u pravila svedeno. Toga radi neima ov čas u tom pitanju praktičnijega načina, da se s vremenom dodje do nekolike sustavnosti, nego li je pomno prikupljanje vjernih faksimilija. Ima ih više za glagolicu bugarsku, nego li za glagolicu hrvatsku; za ovu posljednju nije pače još ni ozbiljan početak učinjen. Ja pristajem uza Sreznjevskoga (обзоръ матеріаловъ для изученія славяно-русской палеографіи), te žalim[1], što nije prvi i najtemeljitiji poznavalac glagolice novijega vremena, pokojni P. J. Šafařík, bar nekoliko paleografskih faksimilija priložio k svojemu prekrasnomu djelu „památky písemnictví hlaholského", osobito za one starine hrvatskoga roda, za koje misli da su pisane prije godine 1200. Ovakich odlomaka nabroji Šafařík u pomenutoj svojoj knjizi sedam, govoreći o njih na str. 65. ovako: „Těchto sedmero památek klademe podlé pravopisu a znakův paleografických do prvního občasí chorvatské hlaholštiny (před 1200), a sice první tři do nejstarší doby. V těchto třech starochorvatské ·8 střídavě s ı, v ostatních. vyjma šestou, již jen na konci řádku z piseckých příčin se užívá". Ove nam rieči Šafařikove kažu doista, da su njemu pravopis i paleografski znaci bili kriterijem u rasudjivanju dobe i starosti glagolskih spomenika; ali uporavljanje tog kriterija nije nam iz bliže poznato, osim što se znaka ·8 tiče, koji po mišljenju Šafařikovu u najstarijih spomenicih još dosta često te po svuda mješovito uz ı dolazi, a u nešto malo poznijih rukopisih već riedko i to samo na koncu redka. Nu ako reknemo, da je to ona pravopisna osobina glagolskih starina, koju Šafařík spominje, pita se, a gdje su mu paleografski znaci? O tih nekaza nam Šafařik, koliko se ja opominjem, nigdje ništa, po čemu bismo kadri bili presuditi izmedju starijih i mladjih spomenika hrvatskoga roda. I Berčić, kako se meni čini, pristajaše u tome uza Šafařika, što

[1] A to žalim tim većma, što su se nekoje starine, kako se čini, sa sviem izgubile. Tako mi bar javljaju iz Ljubljane, da onich preznamenitih glag. fragmenata, što ih je Šafařik naštampao u Pamatkah, na str. 55 i 61. br. 1. i br. 5, sada više nemogu naći u Ljubljanskoj knjižnici, pače da su ih već prije više godina badava tražili.

mu je znak ⰼ glavnim mjerilom bio pri ustanovljivanju dobe i vieka glagolskih spomenika; kojimi se pak inače osobinami odlikuju oni njegovi iz nova odkriveni odlomci, koje stavlja u 12—13. viek, to se iz naštampanoga teksta neda razabrati [1]. Vriedno je još i to spomenuti, da je Šafaříkov broj s e d a m u čitanci Berčićevoj narastao već na t r i n a e s t, ali tako da samo prvieh šest odlomaka stavlja u 12. viek, a ostalieh sedam u viek trinaesti.

Po mojoj misli, značenje ovieh starina trebalo bi da je u tome, što bismo iz njihove paleografske naravi kadri bili izvoditi važne rezultate za genetičku suvislost izmedju bugarske i hrvatske glagolice. Jer ako je objemu pismu jedan početak, kao što se misli da jest; ako se hrvatska glagolica razvila iz bugarske, što takodjer priznaje većina učenieh ljudi, tada se sa sviem naravito očekuje, da će u glagolici hrvatskoj pojedina slova biti tiem većma nalična na glagolicu bugarsku, čim je spomenik stariji. Ja držim da je tomu zbilja tako. Neću da reknem za svako slovo, ali bar nekoja od njih takova su u najstarijih spomenicih hrv. roda, da imaju na sebi još nešto od davnašnjega obloga lika te nas utvrdjuju u onoj misli, da se je uglati karakter glagolskog pisma razvio zbilja iz obloga. Primjera radi pominjem ovdje samo slovo Ⰴ: ono je u fragmentu Kukuljevićeva misala (u Šaf. br. 3., podpunije u mojih „priměrih“), kao i fragmentu njegova brevijara, u legendi o sv. Tekli (u Šaf. br. 4.) kad i kad još sa sviem oblo i nalično na isto slovo u bugarskoj glagolici, t. j. jošte se razgovietno razabiraju njegove sastavine, dva u jedan lik složena Ə. U istom fragmentu Kukuljevićeva misala našao sam takodjer, da je po gdjekoje ⰿ osobita oblika; neuzdižu mu se kao u običnih kasnijih rukopisih, sva četiri stupca ili kraka sa ravne podloge, nego oba vanjska stupca nešto su kraća te nas sjećaju na bugarski lik istoga slova Ⰿ. Da ima nešto slična i u drugih starinah, vidjet ćemo kasnije. Još bih svratio pažnju paleografa na ova slova: Ⱎ,

[1] Može se još i slovo Ⱋ napomenuti kao znak starine, mjesto kojega kasnije redovito stoji samo ȣ; ima za tiem i u jeziku dokaza ali ti su večinom sekundarne vriednosti. Nu medju spomenicima, koje Šafařik stavi u 12. viek, ima i takovich (bar jedan, pod br. 5. na str. 61), gdje ja nenadjoh niti ⰼ niti Ⱋ; po čemu da se ovdje ravnamo? U tom slučaju bijaše Berčić oprezniji te je taj isti spomenik prenesao u 13. viek; pak je i još nekoliko drugieh spomenika povukao oprezno iz 12. u 13. viek, koje Šafařik prisvajaše 12. vieku. Ele upravo ovo nesigurno kolebanje najboljim je svjedočanstvom, da će nas iz tieh smetnja samo paleografija na čistac izvesti.

Ⱌ, Ⱎ, Ⱑ, jer držim da su u najstarijih hrv. spomenicih nešto drugačija, nego li u običnih rukopisih 14. i 15. vieka.

6. Jasnije ipak nego li i koji do sada štampani odlomak glagolskih starina hrvatskoga roda, pokazuje nam razvitak hrv. glagolice s gledišta paleografskoga naš fragmenat. Poredjujući ga s faksimilijami, što ih je Sreznjevski pridodao svojemu djelu: „древние глаголическіе памятники“, nenadjoh da mu je karakterom pisma i koji drugi spomenik bilo bugarske bilo hrvatske glagolice bliži od praških odlomaka; umah do njih idu u sličnosti s našim fragmentom slova abecenarija bugarskoga i glagolite Klozova: ni u jednom od ovieh spomenika nijesu slova glagolska onako savršeno obla, kao u pravih bugarskih starinah, n. pr. u evangjelistaru assemanovu ili grigorovičevu ili u evangjelju svetogorskom [1] itd. Medju glagolskimi starinami hrvatske domovine (ako već ostavimo Klozova glagolitu na stranu, prem da je po mojem uvjerenju i njegova domovina hrvatska) neima našemu fragmentu bližega i srodnijega spomenika, nego što je onaj, do sada tek na pola osvietljeni nadpis na kamenu u crkvi sv. Lucije na otoku Krku, koji je po Črnčićevoj faksimiliji (u Književniku II. 1. sv.) takodjer oblom glagolicom uklesan u kamen. Svi dakle glagolski spomenici, s kojimi se naš fragmenat najvećma podudara, jesu recenzije b u g a r s k e (s nazalima, kojih ima kako se čini i na krčkom nadpisu); sam naš fragmenat odstupa od njih te je bez svake sumnje recenzije h r v a t s k e. Pomenuta srodnost kao i razlikost vrlo je znamenita. Neupuštajući se prenaglo ni u kakvo dokazivanje, mislim samo toliko, da će naš fragmenat dobro doći svakomu kod tumačenja paleografskih osobina praških odlomaka, koji su još jednako prava zagonetka: s te strane svraćam pažnju na osobitu sličnost medju oba spomenika u nekojih slovih.

[1] Vriedno je ipak napomenuti, što nam Sreznjevski pripovieda o svetogorskom evangjelju. U tome rukopisu, koji čitav ima 288 listova, kaže on, da je 17 listova (od 41 do 57) umetnula kasnija ruka, da popuni gubitak prvašnjih listova, koje bješe netko istrgao: to se vidi i na pergameni, koja je lošija od ostale, i na pismu. Karakter glagolice na tom umetnutom komadu rukopisa znatno se razlikuje od ostaloga pisma, i to valja da upamtimo, g l a g o l s k a s l o v a u m e t n u t o g a k o m a d a m n o g o s u u g l a t i j a o d o n i e h p r v e r u k e. Sreznjevski ih isporedjuje s abecenarijem bugarskim: Начертанія буквъ на этихъ то вставленныхъ листкахъ очень сходны съ начертаніями парижской азбуки, очень сходны — у г л о в а т о с т ь ю ф о р м ъ. Odatle se sa sviem naravito izvodi, da su medju spomenicima bugarske glagolske noviji oni, u kojih je karakter pisma uglatiji: Dakle protivno od onoga, što valja kao pravilo za hrvatsku glagolicu.

kao u Ь, ꙮ, Э, ПР; da pače sva skoro slova našega fragmenta vrlo su si slična sa slovima praških odlomaka, ako izuzmete slovo ⰿ, koje je u našem fragmentu već kao i u hrv. glagolici, t. j. vrlo nalično ili baš na kroz jednako sa ćirilskim м; za tiem ako izuzmete znak za *i*, koje je slovo u našem fragmentu trojakim oblikom izraženo, i to: kao ⰺ (samo u abrevijaturah ili ligaturah i kada naznačuje broj=10), kao 8 (oblik toga slova stoji nekako u sredini medju bug. 8 i hrv. 8) i kao н. Ovaj se posljednji oblik sa svim slaže sa ćirilskim slovom и. ako nije tko rad reći, da to i jest upravo ćirilsko slovo. Što se na pose slova ⰿ tiče, vriedno je još i to spomenuti, da se je na našem fragmentu jedan put bar sačuvao i njegov bugarski oblik ⰿ, na ime u ligaturi sa ⰰ; s druge strane valja znati, da sudeći po Črnčićevoj faksimiliji i na krčkom nadpisu dolaze oba znaka: ⰿ i ⰿ.

U našem fragmentu dolaze sva glagolska slova, osim nazala (ⰵ, ⱔ, ⱗ, ⱘ), kojih hrv. srb. narječje neima; osim ⱉ, ⱚ, ⱛ; napokon mjesto oba poluglasa starobugarska: ⱏ i ⱐ, ima u našem fragmentu uviek samo jedan znak ⱏ, koji za cielo odgovara bugarskomu ⱏ, a to je ćirilski ъ. Podpuni dakle alfabet našega fragmenta jest ovaj: ⰰ, ⰱ, ⰲ, ⰳ, ⰴ, ⰵ, ⰶ, ⰷ, ⰸ, ⰺ, 8, н, ⰽ, ⰾ, ⰿ, ⰿ, м, ⱀ, ⱁ, ⱂ, ⱃ, ⱄ, ⱅ, ⱆ, ⱇ, ⱈ, ⱌ, ⱍ, ⱎ, ⱋ, ⱏ, ⱑ, ⱓ. Ukupno 33 znaka, a to je više nego li i u kojem do sada poznatom glagolskom spomeniku hrvatskoga roda. Taj višak dolazi od slova н i ⰿ, kojih u hrv. glagolici nikako neima, dok druga dva slova, ⰺ i ⱏ, sa sviem riedko i samo u najstarijih rukopisih dolaze. Jedino pak slovo, kojega ovdje neima, akoprem je u hrv. glagolici posve obično, jest znak hrv. poluglasa ı: ovo je slovo u našem fragmentu svagdje zamienjeno znakom ⱏ, a to bi bio po teoriji Šafařikovoj vrlo važan znak starine.

7. Najjasnije će predočiti paleografski karakter našega fragmenta vjerne faksimilije. Ovdje su priložene dvie, te mi je o njima nešto reći. Na prvome listu naći ćeš vjerno snimljen alfabet našega spomenika (u naravskoj veličini, s duplikatima gdje ih je trebalo dodati): do njega naporedo stavljena su s jedne (lieve) strane alfabetska slova odlomaka praških (po knjizi Šafařikovoj), abecenarija bugarskoga (po knjizi Kopitarovoj i Sreznjevskovoj) i Klozova glagolite (po Kopitaru); s druge (desne) strane dodan je alfabet glagolice hrvatske po snimku sa fragmenta Kukuljevićeva misala, koji dojakošnji izdavatelji glagolskih starina, svi bez razlike, stavljaju medju najstarije ostanke hrvatskoga glagolizma. Tko isporedi sve

ove alfabete po paleografskoj srodnosti njihovieh slova, priznat će za cielo, da naša slova sa svim prianjaju za obrazac glagolskih slôvâ s lieve strane te da su svakomu od ona tri alfabeta na lievoj strani puno bliža i naličnija, nego li alfabetu hrvatskomu na desnoj strani. Toliko o prvom listu.

Na drugom listu predočen je obrazac samoga teksta u pet odabranieh komada. Odabrah takve komade, za koje sam mislio, da će nam svi za jedno vjerno predstaviti sve osobine čitavoga fragmenta. Prvi je komad izvadjen s vanjske strane prvoga lista (prvih sedam redaka lievoga stupca); treći, četvrti i peti s vanjske strane drugoga lista; a drugi je odlomak s nutrnje strane prvoga lista. Koliko je vjernije moguće bilo, naznačeno je i u faksimiliji komadom pod br. 2., da je pismo obiju nutarnjih strana puno bljedje i slabije od vanjskih strana; ono je po dosta stradalo od toga, što bješe licem prilieplјeno na dasku od rukopisa, o kojem govorasmo na početku. Na toj nuternjoj strani ima još i sada mnogo kelja, kojim su mnoga slova zamrljana. Što su na faksimiliji nekoja slova kao isprebodena i po tom bljedja, to nije ni od kakve sumnje, da li su ona slova zbilja onako napisana, već tiem načinom htjede litograf da naznači, kako se ista slova i u rukopisu slabo vide, budi što im je crnilo pobliedjelo ili se otrcalo, budi što su zamrljana: inače mogu reći, da je snimak posve vjeran te se može u nj paleograf prilično pouzdati. I na to je gledano, da bude boja slôvâ na faksimiliji što više nalična onoj, koja je u rukopisu; lice same kože, kako je na mnogo mjesta zamrljano, neizgledje dakako onako jednako, kao na faksimiliji, već je mjestimice tamnije a mjestimice čistije i svjetlije.

8. Napokon da vidimo, u koliko sam tekst podupire ili pobija sprieda izložene misli o starini i značenju našega fragmenta. Tekst staroslovinskog apostola nije se sačuvao ni u onoliko rukopisa ni u onako znatnieh, kao tekst evangjelja; osim toga što i ima nekoliko važnieh rukopisa, nijesu nam žalibog pristupni, jer ih nije još nitko na vidjelo iznesao. Na primjer o praksapostolaru ohridskom znamo još i sada samo onoliko, koliko nam već po odavna [1] o njemu kaza Šafarik, g. 1853 u Památkah, XI, koji je onaj rukopis stavljao u 12. viek. Ta je starina sada po svoj prilici u Odesi,

[1] Još god. 1866 u najnovijem svojem djelu „Древніе глаголическіе памятники“ tješi se Sreznjevski ovako: „Изданіе объясненія всей етои рукописи надобно ожидать отъ самого В. И. Григоровича!

kamo je svu svoju imovinu sa sobom ponesao V. Grigorovič, koji je i taj rukopis na Svetoj Gori našao. Isto tako neznamo o praksapostolaru strumičkom ništa više, nego da je nekoč bio u Šafařikovim rukama te je nakon njegove smrti postao svojinom češkoga narodnoga muzeja (sr. Catalogus librorum, p. 108). A upravo ova dva spomenika trebalo bi najprije da su nam pri ruci, jer su to ne samo praksapostolari kao što je naš, nego još i spomenici, u kojih je ćirilica pomiešana sa glagolicom te po tome što bar s neke ruke spadaju medju ostanke glagolskog pisma, stoje svakojako i u tješnjem savezu s našim fragmentom. Ele, nemogavši njih imati, da ih poredim s našim odlomkom, bješe mi se zadovoljiti oniem, što nadjoh u opisu sinodalne biblioteke od Gorskoga i Nevostrujeva, a to su ovi rukopisi: apostol tumačeni, od god. 1220 (pod brojem 95), dva praksapostolara bez tumačenja, jedan od god. 1307 (pod brojem 45), drugi od g. 1309—1312 (pod brojem 46); za tiem upotrebih kao najpoglavitiji izvor: apostolar šišatovački od g. 1324, po izdanju Miklošićevu; napokon uzeh u pomoć još dva ćirilska apostola iz zbirke Mihanovićeve: oba su pisana na koži, po svoj prilici negdje pod konac 14. vieka, jedan je recenzije srbske, drugi mješovite, bugarske i srbske. Sinodalni rukopisi označeni su u kratko znakovima: sinod. a (1220), sind. b (1307), sinod. c (1309—1312); šišatovački dolazi pod kraticom šiš., a rukopisi Mihanovićevi bit će zabilježeni kraticama: mih. bug. i mih. srb.

Uz pomoć dakle oviеh rukopisa nadam se da ću dokazati, da se je u tekstu našega fragmenta sačuvao posve starodavan prievod apostola, prievod koji je prost od svieh kasnijih ispravaka, kakovieh vrlo mnogo ima u rukopisih potonjega vremena, bili oni ćirilski bili glagolski, od kojih jedni smjeraju na što veću strogost prema originalu grčkomu, drugi na veću srodnost s latinskom vulgatom. Prievod, koji je u našem fragmentu, dokazat će se, da je još sa sviem prost i od jedne i od druge vrsti ispravljanja te se slaže, malo ne rieč po rieč, s najstarijimi tekstovi slov. apostola, do kojih mogoh doći da ih sravnim.

Već su Gorski i Nevostrujev na obširno dokazali, da se u rukopisima sinodalne knjižnice br. 45 i br. 46 sačuvao po najviše onaj isti tekst, koji se čita u tumačenom apostolu od g. 1220, br. 95. Oba dakle rukopisa, od g. 1307 i 1309—12, predstavljaju tekst, koji se s malenimi iznimkami nepreinačen održao čak iz početka 13. vieka. Uzmu li se primjeri, navedeni u pomenutom djelu od

Gorskoga i Nevostrujeva, za osnov sravnjivanja naših, južnoslovinskih apostola, to se može dokazati, da tekst apostola šišatovačkoga stoji još sa svime na starom osnovu, to će reći da je prost od gori pomenutih ispravaka te se skoro svagdje slaže s apostolom od g. 1220, kao i s apostolima 1307 i 1309—12; nasuprot tekst od oba apostola Mihanovićeve zbirke već je gradjen na novijem osnovu te ima dosta ispravaka novijega vremena, kojih zadatak bješe očevidno taj, da se tekst prievoda slovinskoga što bliže nategne na rieči grčke. Ova je razlikost izmedju šišatovačkoga i Mihanovićevih apostola vrlo važna za naše pitanje: po tome bo vlastni smo tekst šišatovačkog spomenika smatrati reprezentantom novijih južnoslovinskih apostola; ili da to isto drugima riečima izrečem, mjereći mi koju god starinu s gledišta kritičkoga o jedno od ova dva mjerila, o tekst šišatovački na jednoj i o tekst Mihanovićev na drugoj strani, koji se god spomenik pribije uza šišatovački apostol, bit će za cielo stariji, nego li da se je poveo u svome tekstu za kojim od Mihanovićevih apostola. Dakle da prenesemo ovo obćenito pravilo posebice na naš slučaj, reći ćemo i tu, da nam je tekst našega fragmenta priznati tiem starijim, čim je srodniji s tekstom šišatovačkim a preko njega i sa tekstom sinodalnim a, b, c; ako li pak tekst našega fragmenta većma pristaje uz Mihanovićeve apostole nago li uza šišatovački, tad se nemože priznati, da je starodavan.

9. Da to što rekoh dokazima utvrdim, imao bih najprije ispisati sva ona mjesta, gdje se apostol šišatovački slaže sa sinodalnimi rukopisi a, b, c; ali nemogu toga učiniti, jer je takovich mjesta vrlo mnogo, ima ih preko stotinu, gdje sam ja sravnjujući i s ne malom mukom tražeći po rukopisih, jednako nalazio, da se apostol šišatovački slaže sa sinod. a, b, c prema onomu, što je u Gorskoga i Nevostrujeva naštampano u I str. 310—312 i II. 1. str. 146—150; a mih. bug. i mih. srb. donose većinom novije čitanje, to jest ono, koje je po najveéma još i u današnjem tekstu pravoslavne crkve. Iz hrpe primjera odabrat ću ih ovdje samo nekoliko, koji su najpoučniji i najrazgovjetniji, te se nadam, da će tiem biti pomoženo ne samo našemu fragmentu, kada se prije dobro upoznamo sa starinami, koje zanj kao mjerilo stavljamo, nego i samiem oviem starinam, koje nijesu još i onako nigdje karakterisane. [1]

[1] Većinu naših evangjelistara, pa tako i sam tekst slovinskog evangjelja već i danas dobro poznajemo. Bit će mi dopušteno da se ovdje pozovem na

Rim. 2. 22: ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα ἱεροσυλεῖς (bez varijante): qui abominaris idola, sacrilegium facis; to je preveo sin. a: **скарѣдоуи са идолъ**, šiš. **скарєдоуѥ сє идолы**; ovdje ima još i u mih. app. isti prievod, na ime: **скарєдоуєи сь идоль** mih. bug., **скарєдоуѥи сє идолы** mih. srb. — ali u svieh kasnijih ovako: **гнꙋшаѧ са идолъ** — ovo je dakle primjer zamienjena izraza. Jednak je primjer Rim. 2. 27: καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα: et iudicabit quod ex natura est praeputium legem consummans (bez varijante); to je preveo sin. a: **родитєлынаꙗ окрокоустиꙗ законъ сконьчавающи**. šiš. **родитєльнаа акрокєстиꙗ законь коньчавающи**; mih. bug. ima jošter ovako: **родитєльнаꙗ акробьствиꙗ законь коньчавающи**, ali mih. serb. sa sviem po novome: **ѥжє ѿ ѥстьства нєѡбрѣзаниѥ**, pa tako se i danas čita u tekstovih pravoslavne crkve. Dočim je dakle u prvom mjestu jošter pristajao jedan i drugi Mihanovićev tekst za starijim slovinskim izrazom, to je na drugome već pošao mih srb. tragom novijega ispravljanja. Tako se odmetnuo mih. srb. još u sliedeća dva mjesta od starijega prievoda: u Rim. 7. 1: ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου: lex in homine dominatur; ovo je u sin. a., šiš., mih. bug. ovako prevedeno: **законь оустоить чловѣкоу**, ali mih. srb. drugačije: **законь ѡбладаѥть чловѣка**; u I. Kor. 3. 17: εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ θεός: si quis templum dei violaverit, disperdet illum deus; ovo je u sin. a, šiš. i mih. bug. prevedeno ovako: **аще кьто црькьвь божию ѡскврьнить, ѡскврьнить сєго богъ**, ali mih. srb. **аще ли к'то храмь божи растлить, растлить сєго богъ.** Smisao ovich promjena bijaše za cielo taj, da se dokuči prievod koji će biti bliži originalu.

Osobito je za život i sudbinu slovinskoga prievoda poučno mjesto I. Kor. 7. 36: εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει: si quis autem turpem se videri existimat super virginem suam; to je u sin. a prevedeno ovako: **аще ли кто зълъмь образъмь на своѭ дѣвоу мыслить, аще ѥсть прєходьница**, šiš. nešto malko drugačije: **аще ли кьто нє вь благѣ ѡбразѣ дѣвоу своѭ мьнить** — nu mih. bug. i mih. srb. imaju posve drugačije: **аще ли кьто бєзьѡбразити ѡ дѣвѣ своѥи нєпщоуѥть, аще ѥсть прѣходьница**, pa tako

moje dvie rasprave, koje se tog pitanja tiču, u »Tisućnici« i u »Uvodu« k Račkoga izdanju Assemanova evangelistara, pak da rečem, da o tekstu staroslovinskog apostola nije još nigdje tako na obširno govoreno. A bilo bi vriedno.

se još i u današnjem crkvenom tekstu čita. Ovdje je bez sumnje kasniji ispravak išao za tiem, da se približi originalu, i tako posta безобразити prievodom grčkoga ἀσχημονεῖν: ali mih. bug. i mih. srb. pridržaše još ipak rieč прѣходьница za ὑπέρακμος, lat. superadulta, danas pako čita se i to drugčije: прѣвозрастна.

I. Kor. 12. 23: καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει: et quae inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent; to je prevedeno u sin. a i šiš. ovako: и неблагообразьнии наши благокоущьство лише имоуть. ali mih. bug. i mih. srb. drugačije: и неблагообразьнии наши благообразие множаише имоуть. pa tako stoji i u današnjem tekstu. I ovdje je noviji ispravak udešen prema grčkomu: благообразие = εὐσχημοσύνη, a множаиши = περισσότερος.

Tako je I. Kor. 9. 26. glagol πυκτεύω, lat. pugno, preveden u sin. a i šiš. sa расматрию, a u mih. bug. srb. sa приласжоу; neki glagolski misal Kukuljevićev iz 14. vieka ima sa sviem po latinskomu: бороу се. U II. Kor. 2. 6. prevede rieč ἐπιτιμία sinod. a sa показнь. šiš. показань. ali mih. bug. srb. ima već запрѣщение, kao i danas.

Ovo su sve taki primjeri, gdje razlikosti slov. teksta neima razloga u razlikah grčkoga teksta, već u pukom nastojanju kasnijih ispravljača, da dotjeraju slov. prievod do krajne strogosti i što veće blizine prema grčkomu izrazu.

Ali da i na kritičko gledište grčkoga teksta pogled bacimo, i ondje ima ista srodnost izmedju sinod. rukopisa i šišatovačkoga spomenika, koju opazismo do sele u prievodu; a Mihanovićeva dva apostola odustaju i ovdje po najviše od njih te čitaju onako, kako se još danas čita. To će dakle biti nova potvrda za vrlinu šišatovačkoga teksta.

Djela ap. 17. 19: δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή: possumus scire, quae est haec nova quae a te dicitur doctrina. Ovo je obični grčki tekst s običnim lat. prievodom: u sedmom velikom izdanju Tischendorfova novog zavjeta nepominje se pače nikakva varijanta, ali iz Gorskoga (I. 300) doznajemo, da ima ipak grčki tekst nekakvu varijantu: οὐ δυνάμεθα. Po ovoj dakle varijanti prevede sin. b. c. ovako: не можемь разоумѣти. pa tako se čita i u šiš.; ali mih. bug. srb. donose čitanje можемъ.

Djela ap. 17. 34: καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς: et alii cum eis. Ovdje pominje Tischendorf, da se u sedam rukopisa dodaje još ova rieč: πολλοί, a to je prevedeno u sin. b. c: и ини съ нима мнози. isto tako

šiš. и инии мнози сь ними. Ali mih. bug. srb. bez rieči мнози ovako: и дроугы сь ними: tako se čita još i danas.

I. Kor. 13. 7: πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει: tako je u svih grčkih takstovih: Tischendorf i nespominje nikakve varijante, pak i lat. je prievod prema tomu: suffert. U sinod. a. b. c. i u šiš. preveden je taj glagol sa: трьпить; ali u mih.bug. čitamo: вьсѣ любить, mih. srb. вса любить, što se je održalo sve do danas u tekstu pravoslavne crkve. Taj prievod odgovara grčkoj rieči στέργει, za koju kaže Gorski da je nekoji rukopisi pominju kao varijantu običnoga čitanja.

10. Uvjerivši se u ovo nekoliko primjera — a mogao bih poredjivanje i nastaviti — da je tekst šišatovačkoga apostola svakojako starodavan, gledali mi na prievod ili na kritičke razlikosti, pa da apostoli Mihanovićevi, koliko god puti od njega odstupaju, svagdje iznose novije stvari na vidjelo, vrieme je, da sada već u sredinu medju njih postavimo tekst našega fragmenta, da vidimo, uz koju stranu on pristaje. Rezultat toga poredjivanja, ako i nebi mogao sam po sebi mnogo odlučiti — jer su kad i kad i dosta kasni priepisi sačuvali starodavan prievod — značit će ipak vrlo mnogo, kada se pridoda k ostalim osobinam našega fragmenta. Bilo bi zbilja vrlo čudnovato, kada bi se u tom našem fragmentu sačuvala toli vanredna slova glagolska, toli riedko uredjenje teksta i još k tomu starodavan prievod, a da sama starina nebude iz davnih vremena!

Pokazujući dakle na osobine našega teksta, razlikovat ćemo ona mjesta, gdje ima samo drugačijih prievoda, od onieh, gdje ima i kritičkih pitanja: napokon reći ćemo rieč i o gramatičkih stvarih.

a) Za sam prievod valja reći, da se skoro svagdje, rieč po rieč, slaže s prievodom apostola šišatovačkoga; razlikosti vrlo su riedke, na nekih mjestih očevidno puke pogrješke iz nemarnosti. Ova srodnost medju prievodom našega fragmenta i teksta šišatovačkoga neima dakako velika značenja ondje, gdje se jednak prievod svuda čita; ali je tiem znatnija na onakih mjestih, gdje ostali tekstovi od njih odstupaju te donose prievod ispravljen. Velim prievod ispravljen za to, što se može pojedince dokazati, kako je u kasnijih rukopisih mjesto dojakošnje slobOštine dotjerivan tekst slovinski upravo robskom strogošću prema grčkomu.

Evo najznatnijih ovakih primjera:

II. Kor. 6. 4: ἐν στενοχωρίαις: in angustiis; u frag. kao i u šiš. prevedeno riečju: въ тоугахъ; kasnijim ispravljačem učini se taj izraz nevaljalim te ga zamieniše ovako: mih. bug. въ тѣснотахъ, mih. srb. въ тес'нотахъ. Taj grčkoj rieči bliži izraz osta sve do danas. U paralelnome mjestu II. Kor. 12. 10 prevede šiš. ἐν στενοχωρίαις i opeta riečju въ тоугахъ, a mih. bug. въ тѣснотахъ i mih. srb. въ тѣск'нотахъ.

I. Kor. 14. 23: ὅτι μαίνεσθε: quod insanitis; šiš. i frag. prevedoše: ꙗко ꙁли сє дѣютє; mih. bug. i mih. srb. ispraviše taj prievod te uzeše poznatiju rieč бѣсовати сѧ, i to: mih. bug. ꙗко бѣсоуѭт' сѧ, mih. srb. ꙗко бѣсоуют' сє. Slično je tomu u djela ap. 12. 15: μαίνῃ preveo šiš. иcиcтовa ли єси; mih. bug. srb. već po novijem: бѣсоуєши ли сє, a Vostokov pominje u svom rječniku prievod nekojega apostola iz 13. vieka, koji jošter ima onaj najdavniji prievod: ꙁла ли сѧ дѣєши.

Gal. 5. 22. prevedoše fr. i šiš. μακροθυμία riečju трьпѣниє, ali mih. bug. srb. дльготрьпѣниє, da bude bliže grčkomu; isto tako što je u st. 26. κενόδοξοι prevedeno u fr. šiš. riečju всчитаки, to bi kasnije ispravljeno da bude prema grčkomu, u rieč: тьщєсллвьнии: tako ima mih. bug. srb. i današnji tekstovi.

II. Kor. 6. 8: διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας: per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam. U grčkom tekstu nepominje Tischendorf nikakove varijante; a ipak je drugačije prevedeno to mjesto u šiš. i frag., nego li u mih. bug. srb. U šiš. i frag. čita se ovako: славою и досаждєниємь, хвалєниємь и глаждєниємь; ali mih. bug. srb. ispraviše досаждєниє u бєꙁ'чьстиє, da bude bliže grčkomu ἀτιμία: a mjesto хвалєниє uzeše благохвалєниє, da bude podpuno prevedena grčka rieč: εὐφημία. Po tome glasi prievod u mih. bug. ovako: славоѫ и бєꙁ'чьстиємь, глаждєниємь и благохвалєниємь.

Ephes. 6. 12: πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας. Ove dvie rieči prevedoše frag. i šiš. jednako, riečima: власть i владычьство, ali mih bug. i srb. prevodi ἀρχή sa начало, a ἐξουσία sa власть; taj prievod, ili da bolje kažem, ispravak osta sve do danas. Budući da je lat. prievod za ἀρχή uzeo princeps (adversus principes et potestates), s toga je i misal glagolski 14. vieka ispravio svoj prievod u: на кнєꙁи и власти, sr. moje „primĕre“ II. 28.

Ephes. 1. 16: οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν: non cesso gratias agens pro vobis. Ovdje kao i Kolos. 1. 12. preveden je grčki glagol εὐχαριστεῖν našim хвалити (сѧ) toli u šiš. apostolu koli u našem

fragmentu; nasuprotiv noviji rukopisi donose već ispravak, koji bliže odgovara grčkoj rieči te prevode εὐχαριστεῖν glagolom: благодарити. Dakle prema šiš. i fr. не прѣстаю хвале се по васъ isporedi mih. bug. не прѣстаѭ благодарѧ ѡ васъ; a prema šiš. хвалеще кога ili fragm. хвалимь, poredi mih. bug. srb. благодарѧще.

Kolos. 1. 12: εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων: in partem sortis sanctorum. To je prevedeno u fragm. ovako: въ причестие редоу светихъ, šiš. samo malko drugačije, na inue mjesto светихъ ima светимъ; ali mih. bug. srb. prevode μέρις riečju честь (частъ), a κλῆρος riečju наслѣдие. Čini mi se, da je ovo potonji ispravak, za što se još i u današnjih tekstovih ova rieč наслѣдие čita. Sr. takodjer za dokaz toga Gorski II. 1. 163.

I. Kor. 15. 41: ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ: stella enim a stella differt in claritate. U starijih rukopisih preveden je glagol διαφέρειν našim разлѫчати сѧ, i za to stoji u šiš. i frag.: звѣзда во звѣздѣ разлоучаеть се въ славѣ, u sinod b. e. malko drugačije: зв. б. зв. разлоучаеть сѧ въ славѣ; nu mih. bug. srb. upotrebiše za διαφέρειν rieč изобиловати, kao i tekst podpune ćirilske biblije (sr. Gorski I. 154).

Ephes 1. 17. prevedoše šiš. i frag. ἀποκάλυψις riečju явление. mih. bug. bliže grčkomu: ѡткровение; tako je i danas u crkvenom tekstu. Ephes. 1. 18: ἐν ἐπιγνώσει: in agnitione, prevede frag. i šiš. въ разоумъ его. a mih. bug. i opet bliže grčkoj rieči: въ познание его. Kolos 1. 14: τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν: remissionem peccatorum, u šiš. i frag. prevedeno riečju отъдание, a to je stariji prievod, koji se još i u jednom sinodalnom rukopisu sačuvao (sr. Gorski II. 1, 163); u novijih tekstovih, a tako i u mih. bug. srb. dolazi mjesto toga rieč: ѡставление. Sr. još I. Kor. 14. 24 ἰδιώτης u šiš. i fr. неразоумивъ, a u mih. bug. kao i danas, невѣжда.

Ephes. 5. 18: ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία: in quo est luxuria; to je u frag. prevedeno: въ немьже есть блоудъ; dočim ovako isto prevede i mih. bug. i mih. srb., imaju nekoji sinod. rukopisi: нѣсть спасения. Sr. Gorski I. str. 308.

Ephes. 6. 11 prevedeno je πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου: къ незьмь (pogrješno m. къзнемъ) неприѣзнинимъ u fragmentu, što je čak bolje još nego li u šiš. непрiязниньноимъ; ali mih. bug. srb. zadržaše: диаволимъ, kao i danas što se čita. Već je Šafařík (urspr. 37) opazio, da je неприязнь kasnije obično izmienjeno u лѫкавьи, сатана и диаволъ. — Ephes. 6. 15: ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου, nije rieč

εὐαγγέλιον prevedena u šiš. i u frag., već je pridržano євангеліє (єванћеліє), ali u mih. bug. srb. kao i danas, čita se prievod благовѣствованиє.

Gal. 6. 1: dolazi u frag. poznata glagolska rieč єтеръ m. нѣкыи: къ етерос прѣгрѣшенииє šiš. i frag. a mih. bug. srb. въ некоє. O tim riečicama poredi, što je kazano u „Uvodu" k assem. evangj. str. LXXI.

Ima nekojih vrlo sitnih razlika, koje su upravo toga radi znatne, što dokazuju kako se je kasnijim ispravljanjem slovinskoga teksta prema grčkomu, griešilo protiv naravi slovinskog jezika. Takav je primjer u našem fragmentu II. Kor. 7. 1: ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, što je dobro prevedeno u fr. i šiš. adjektivima: отъ вьсакоє скврьнн пльтьскиє и доуховьние; nu kasniji ispravljači nadjoše, da to nije dosta strogo, već da valja ostaviti i u slov. prievodu genitive, te se tako čita u mih. bug. i srb. плъти и доуха. Sličan je primjer Kolos. 1. 13: ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, što je u frag. i šiš. liepo prevedeno: отъ власти тьмьниє, ele mih. bug. srb. ispraviše iz valjaloga na nevaljalo: отъ власти тмы!

11. Mimoišav ostale razlikosti, jer su manje važne, prelazim

b) na gledište kritičko, koje nemože doista puno značiti u toli kratku odlomku, gdje se malo prilike pruža razlikam teksta, da izadju na vidjelo; ipak su nekoja mjesta spomena vriedna.

Naš se fragmenat podudara s tekstom šišatovačkim, a oba donose čitanje, koje nije obično u ostalih rukopisih, kojega ni danas neima u slov. tekstu, u ova četiri primjera:

Kolos. 1. 14: poslije rieči о нѥмьже имамь избавлѥниє nečita se u frag. i šiš. onaj dodatak, koji donose mih. bug. srb. i današnji tekstovi pravoslavne crkve, na ime: кръвию єго. Istoga dodatka neima ni u sinodolnih rukopisih, sr. Gorski I. 300. Tischendorf pominje u tumaču kritičkom, da stariji i bolji rukopisi grčki onaj dodatak takodjer izostavljaju, kao i sveti ocevi latinski.

Ephes. 6. 12: čita se u frag. i u šiš. ваша брань, ali mih. bug. srb. намъ брань, danas наша брань. Kritički aparat Tischendorfov dokazuje, da su rukopisi grčki podieljeni medju ἡμῖν i ὑμῖν: latinski skoro svi: nobis.

Gal. 5. 24: fragm. i šiš. donose ovaj prievod: оки же христоу иисоусоу пльть распеше, u mih. bug. srb. ima samo: христови, pa tako je i u današnjem tekstu crkvenom. Ovdje dokazuje Ti-

schendorf, da najstariji grčki rukopisi dodavaju ἰησοῦ, ali većina italskih rukopisa i vulgata izostavlja tu rieč u prievodu.

II. Kor. 6. 2: се нынѣ врѣмѧ приꙗтьно fragm. i šiš prema grčkomu δεκτός, ali mih. bug. srb. благоприꙗтьно prema običnomu grčkomu εὐπρόσδεκτος.

Naš se fragmenat razlikuje od mih. bug. i mih. srb., ali se nezna, kako je u šiš. apostolu bilo, na ova dva mjesta:

Ephes. 5. 19: въ псалъмѣхъ и въ пѣнихъ поюще и прѣпоюще въ срьдьцихъ вашихъ господеви. to je prievod našega fragmenta; ovoga mjesta neima u šiš. apostolu, jer onoga lista, na kojemu je to bilo, nestaje, sr. apostolus, ed. Miklošić, str. 47. Prije nego li upitamo, kako je taj prievod postao, kazat ću, kako je ovo isto mjesto prevedeno u mih. bug. srb. U mih. bug. čita se ovako: въ п'салмѣхъ и пѣнихъ и пѣснехъ д'хов'нихъ въспѣвающе и поюще въ срьдьци вашемь господеви; u mih. srb. въ псалмѣхъ и пѣнихъ и пѣс'нехъ доуховьныихъ въспѣвающе и поюще въ срьдьци вашемь господеви. Ovo je vjeran prievod običnoga grčkoga teksta: ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ. Isporediv tomu tekstu prievod, koji se čita u fragmentu, nalazimo da je ondje izostavljen prievod grčkih rieči: καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς; Tischendorf ipak govori samo o izostavljanju rieči πνευματικαῖς, ali da bi se i gdje καὶ ᾠδαῖς izostavljalo, toga on nespominje. Prievod u fragmentu: поюще и прѣпоюще imao bi odgovarati grčkim riečima: ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες. Osim toga dokazuje Tischendorf, da ima zbilja mnogo rukopisa grčkih, koji pišu ἐν ταῖς καρδίαις.

Ephes. 5. 17. fragmenat donosi волꙗ божиѣ prema grčkomu τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, što se čita u mnogo grčkih rukopisa i skoro svieh italskih prievodih; ali mih. bug. srb. čitaju волꙗ господьнꙗ po grčkome τοῦ κυρίου.

Naš fragmenat donosi čitanje, kakova neima ni u šiš. ni u mih. bug. srb. na ova dva mjesta:

I. Kor. 15. 39: нъ ина оубо чловѣкомъ, ина же скотомъ, ина же пътицамъ. ина же рыбамъ. ovako je u našem fragmentu i to se čita u najvrstnijih grčkih rukopisih; ali ima i takovieh grčkih rukopisa, koji meću ἰχθύων pred rieč πτηνῶν. i taj način grčkoga teksta sliedi mih. bug. srb. i čak šiš., pišuči ovako: ина же рыбамъ, ина же пътицамъ. Neće biti suvišno, ako rečem, da se tako čita i u današnjem tekstu pravoslavne crkve.

Gal. 6. 2 mjesto и тако сконьчаѥте, što se čita u šiš. mih. bug. i srb., donosi fragmenat и тако съконьчаите, što za cielo bolje odgovara grčkomu ἀναπληρώσατε, prem da Tischendorfov tumač dokazuje, da ima i gotski prievod upravo onako kao da je čitao impletis m. impleatis.

Samo na jednome mjestu pristaje mih. bug. uza tekst našega fragmenta, gdje je u šiš. ap. drugačije, a to je Ephes. 1. 20: u šiš. на небесѣхъ prema grčkomu ἐν τοῖς οὐρανοῖς, a frag. i mih. bug. po grčkom ἐν τοῖς ἐπουρανίοις: на небесныхъ: tako se još i danas čita.

Izostavljeno je u našem fragmentu nekoliko rieči u Gal. 5. 22, gdje se samo čita: любы. радость, миръ. трьпѣние, a izostavljene su ove rieči (po šiš.): благость, благостыни, вѣра, кротость, трѣзвение: tomu neima razloga u grčkom tekstu. Isto je tako Kol. 1. 12 u tekstu: хвалимъ и отьца izostavljena rieč бога, kao što svjedoči samo и, koje bi inače suvišno bilo. Nije nego puka pogrješka, što se I. Kor. 15. 39 mjesto тажде (ἡ αὐτὴ) čita такожде, a 15. 40 ина m. и: što je 15, 42: izostavljena riečca и; što je Gal. 4. 24 izostavljen predlog сь pred страстьми (gr. σὺν τοῖς παθήμασι), a stih 16, 1: кротость m. кротости, itd.

12. Napokon da priedjemo na gramatičke stvari.

c) Jezik našega fragmenta jest obično narječje starobugarsko, dotjerano prema fonetičkim osobinam narječja hrvatskoga. Po jeziku upravo i spada ovaj spomenik medju nedvojbene ostatke crkvenoslovinske književnosti roda hrvatskoga; o čemu ako bi tko sumnjao, gledeći na karakter glagolskih slova, a ono će svaku sumnju raspršati karakter jezika.

Ovaj dakle fragmenat neima nigdje samoglasa nosnih (nazala) nego mjesto njih svagdje redovite zamjenike, naše samoglase *e* i *u*. Protiv toga pravila nije baš nigdje pogriešeno. Za primjer spomenut ću samo rieč *pričestie* prema stbg. причастие, i *razljučutь se* prema stbg. раздлѫчать сѧ. Što je u ovoj drugoj rieči nazal ѫ zamienjen jotovanim suglasom *ju* mjesto prostoga *u*, to je upravo fonetička osobina najstarijih glagolskih rukopisa, koja što dalje to više isčezava. Ja sam o tome govorio u uvodu assemanova evangjelistara (izdanje Račkoga), str. XVIII dokazujući množinom primjera, da je u starobug. spomenicih ova zamjena najobičnija iza palatalnih suglasa pak da se i to, kao što mnogo drugo, iz starobugarskih glagolskih spomenika uvuklo u starohrvatske i ovdje

sve polagahno nestajalo. Vriedno je spomenuti, da se i u glag. Cloz. ed. kop. redak 133 čita: да испраздноуасть сє. Pomenuti primjer našega fragmenta, što se tiče jotacije, nije osamljen, nego ga znamenito podupire a moje rieči iznovice potvrdjuje ono, što se čita na str. 4. stup. 2. red 16 *isъplъnajuštjumu* (исьпльнаюштюмоу). Ovaj je oblik dvojako važan: prvo radi toga, što je poslije palatalnoga suglasa stavio jotovani samoglas, kao i u onom predjašnjem primjeru; drugo, što je sačuvao pravi dativ sastavljene deklinacije, gdje znamo da inače upravo dativ spada medju onakve padeže, koji su prvi izravnali svoj oblik sa pronominalnom deklinacijom. Sr. u mojih Priměrih II. str. 72 op. 13 i Uvod k assem. jevangj. str. XXXII.

Mjeste ы (y) stoji svuda po fonetičkoj naravi hrvatskoga jezika samoglas *i*; gdje bi prema starobugarskomu ъи imala doći dva samoglasa *ii*, ondje se stežu oba u jedan *i*. Ovakoga se stezanja drže već najstariji glag. spomenici u *ii* i *aa*; sr. naše primjere *vь pěnihь* (m. пѣниихъ od nom. пѣниє), *takovago* m. таковааго. Gl. moju gram. hrv. j. §. 34. 1.

Mjesto dva starobugarska poluglasa dolazi u našem fragmentu samo jedan ь, i to u jeditome znaku glag. ⱏ; ali je znamenito, kako se taj poluglas ovdje upotrebljava. Najprije valja znati, da nije nigdje zamienjen samoglasom *a* ili *e*, čemu ima inače bar pojedinich primjera i u najstarijih glag. spomenicih roda hrvatskoga. Na pr. u hom. ljub. *na* (m. нь) *sa* (m. сь), *dešterě* (m. дьщерѣ) i hom. ljub. 2. po dva puta *meč*ь; ali u našem fragmentu čita se *mьčь*, prem da je i u apostolaru strumiekom i u mih. bug. мечь. Za tiem stoji pravilo, da nije poluglas nigdje izostavljen, gdje mu je po pravilu mjesta, van ako je rieč abrevijaturom pokraćena. Nu važnost toga pravila gubi se gotovo sa sviem, kada k tomu dodamo treće, da je u našem fragmentu vrlo često poluglas i onamo stavljen, gdje mu nije nikako mjesta. Ja se neopominjem u čitavoj starobugarskoj književnosti toli čudnovata običaja, kao što ga puka dva lista našega fragmenta u tolikoj množini iznose na vidjelo. Skoro da i neima dva suglasa zasebice, a da ih nebi rastavljao poluglas; osobito na početku rieči te ako dolazi muta cum liquida. N. p. priedlog при, про. ili čestica прѣ pišu se redovito sa umetnutim ь kao пьри, пьро i пьрѣ, tako: *pьrědi*, *pьrieti*, *pьrietьno*, *pьrěgьrěšenie*, *pьrilagaemь se*, *pьrepočsanь*, *pьrimete*, *pьrěstaju pьrěmudьrosti*, *pьrosьvěštenič*; a uza to i drugačije

u hrpi suglasnoj *pr*, kao u rieči *pьravьdě*, *pьrьvěnьcь*; za tiem u *br*, *rr*, *gr*, *dr*, *kr*, *tr*, *čr*, kanoti: *obьrazь*, *rьrěme*, *gьrělorь*, *dьrugь*, *dьrъžava*, *kьrěpostь*, *kьrъvi*, *kьrotostь*, *sьtьrěli*, *čьrěsьla*. Isto valja i kod druga dva suglasa, n. pr. ako je na drugome mjestu *l*, kao u *bьludь*, *obьlěčete*, *vьlastemь*, *črьlenič*, *sьlava*, *posьlušahь*, *isьpьlьnaite*, *šьlěmь*: ili ako su baš i oba suglasa istoga roda, kao *sc* i *st* u: *sьrece*, *sьrětь*, *sьtati*, *sьtaněte*, *dosьtočnič*, *sьtrahь*, *očisьtimь se*. Najposlije rastavljeni su i priedlozi od svojih osnova: *rasьpeše*, *isьkašen*, *izьbavi*, *vьzьmožete*, itd Riedji su primjeri, da nije ь umetnut, kao: *bramь* (vazda bez ь), *bratie*, *gredуštimь*, *pričestie*, *protiva*, *protiviti se*, *prěgьrěšenič*, *prěžde*, *bljudi se*; pače jedna te ista rieč piše se sad ovako, sad onako, kao: *slava* i *sьlava*, *nepriězьnini* i *nepьriězьninamь*. Gdje što može biti da nije poluglas toga radi umetnut, što su oba slova (konsonanta) svezana grafički u jedan lik, kao kod *tr*, *zr* i *zd* (u *zvězda*) itd.

Dvoglas ѣ samo je dva puta zamienjen samoglasom *e*, u imperativu *budemь* m. *buděmь*, ali za to ima na drugom mjestu pravilno: *ne buděte*; i u *primete* m. *priiměte*. Nu s druge strane fragm. ima pravilno *staněte*, gdje se u šiš. čita станите. Budući da u glagolici zastupa ѧ takodjer vriednost izgovora od *ja*, s toga nije dobro pisano: *vola božič* m. *volě božič* (волѧ izg. волꙗ, m. волѣ); nu takovieh primjera ima upravo u najstarijih spomenicih više, nego li u kasnijih, kad su već u tome pisari izvježbani bili.

Suglasi upotrebljuju se skroz pravilno; жд nije još nigdje izmienjen hrvatskim *j*, kao u kasnijih glag. spomenicih. Grčka rieč Ἐφέσιος pisana je jedan put: єписѣи (к єписѣомь), drugi put: єфисѣи (къ єфи[сѣомь]); ono je prvo osobina hrvatska: tako se u prastarom odlomku glagolskom (Berčić, Čit. str. 33) čita *Paraona* prema grčkomu Φαραώ, ili u prastarom komadu ćirilske listine u Mikl. br. 11: **Пилипь** m. **Филипь**.

Oblici gramatički ne samo da su posvema pravilni, nego ima čak nekoliko takovieh, koji služe obično za dokaz starine. Ovamo spada osobito nesigmatički aorist, prva osoba: *pomogь* prema šišatovačkomu: помогохь. Apostol mih. bug. i mih. srb. kao i apost. strumički pišu помогохь. Da je oblik помогь starodavniji nego li помогохь, o tom neima sumnje; a isto se tako znade, da se ovakav stariji oblik samo u starijih, i to glagolskih, spomenicih sačuvao. Ovu istinu potvrdjuje historija naših književnih starina; jer nijesu riedki

primjeri, gdje je u kasnijih spomenicih aorist nesigmatički ispravljen u oblik sigmatički. Ja držim takodjer oblik: о ѵссомь za redji i manje običan, te bi ga kasniji glagolski spomenici za cielo ispravljali u: о ѵсиь. Participij *vьskrěšь* pravilniji je, nego li u šiš. вьскрѣшен, jer u grčkom neima artikula, već samo ἐγείρας. O dativu *isьplьnajuštjumu* bijaše govor već sprieda. Za glag. spomenike hrv. roda važno je takodjer spomenuti kao dokaz starine nom. množine *dьnie*, mjesto čega obično stoji дьни; za tiem genitive: *redu* i *miru*, kao i lokal *vь gredušti mь*, kojemu ima vrlo malo primjera, budući da je naš jezik volio već iz rana preskočiti u pronominalnu deklinaciju, na *em*. Sr. ipak u Tekli: *o tьštimь* učeni, pri puti *greduštimь*.

Tekst dakle našega fragmenta neprotivi se ni malo tomu, ako reknemo da imamo pred sobom ostatak od vrlo stara rukopisa; jer je prievod onakav, kakav u najstarijih spomenicih teksta apostolskoga, a i pojedini oblici gramatički iznose samu starinu na vidjelo. I onomu znamenitomu umetanju poluglasa, gdje mu nije mjesta, ima po dosta srodnih primjera u najstarijih ćirilskih listinah 12—13 vieka, osobito u onich, koje nijesu strogo srbske (istočne) već sa juga ili zapada. Sr. n. pr. u Miklošića Mon. srb. br. 4: ѕьлєдн. раѕьвѣ. пришьсьла, осьмь; br. 11: радосьлавикь, болєсьлавикь, тихосьлавикь, дьрагвиь. расьтикь, сьтражька; br. 26: сьмо, кассьмо, br. 31: тьрсхь сѫдь, br. 35: огрстосьмо, исьпати, br. 38, 39, 56, исьпати; osobito medju predlogom i osnovom: исьправла br. 23; исьпадє, исьхлєпиль br. 38; исиѕьмѣрити br. 9; раѕьратитѣ br. 35, 39; вѕьвратити. всьхотє br. 42; čak: владисьавьла 37, постабьламо 42, рєкьли 43 itd. Sr. takodjer Majkova ist. srb. jezika str. 360.

Kad je već ovaj članak napisan bio, stiže mi iz Praga priepis onich mjesta strumičkoga apostolara, koja su se u našem fragmentu sačuvala. Na tome se zahvaljujem g. A. Pateri. Budući da je taj apostolar po mišljenju pokojnoga Šafařika budi posredno budi neposredno iz glagolice prepisan (sr. Památky str. XII), a veli se da je vrlo star, na ime od konca 12. ili početka 13. vieka, to mi bijaše vrlo mnogo do njegova svjedočanstva, da vidim, mogu li se najpoglavitije osobine našega fragmenta i oviem spomenikom potvrditi. Da je tomu zbilja tako, dokazat će izvod najvažnijih mjesta iz mojega priepisa, idući oniem redom, kako je tekst u našem fragmentu razredjen.

List 45. prednja str. red. 16—18: г҃ласть бо вь врѣмѧ при-ѧтно послȣшахь тебе. и вь д҃нь сп҃сениѣ помогох ти: Za oviem sliedi umah: ни єдиного же ни ѡ чесом же: даѧще прѣтыканиє:

List 45. p. str. r. 21—24: ѣко б҃иѧ слȣги вь трьпѣнии мноꙁа: и вь скрьбехь и бѣдахь вь напастехь и темницахь: и вь нестроєниихь: и вь трȣдѣхь:

List 45. zadnja str. red. 4—6: вь ѡражии правєдитѣмь: десныимь и шȣиимь: славоѧ досажєниємь: ѣко и льстець истинни:

List 45. zad. str. r. 20—22: вь вȣнѣ вьꙁьглать аꙁики: снидєть стєри: нєраꙁȣмиви: нєвѣрєнь ѡбличасть вьсѣми: вьстаꙁасть сѧ ѿ вьсѣхь:

List 46. prednja str. red. 9—11: ѡбѣтованиѣ: вьꙁьлюблєнии ѡчастим сѧ: ѿ всеѧ скврьны плътьскиѧ творѧще с҃тынѧ вь страсѣ г҃ни:

List 46. pr. str. red. 12—14: б҃рл не вьсѣка плъть: нѧ тажє плъть ина чловѣкомь: ина же скотомь: ина же птицамь: и тѣлеса н҃е-бєснаѣ: и тѣлеса ꙁемнаѣ:

List 46. pr. str. red. 16—20: ина слава м҃цю: ина слава ꙁвѣꙁ-дамь: ꙁвѣꙁда бо ѿ ꙁвѣꙁи раꙁличаєть сѧ вь славѣ. тако и вьскрѣшениє мрьтвьхь: сѣєть с вь тлѣниє. и вьстаєть вь нєтлѣниє:

List 34. zad. str. r. 1—7: ѣко д҃ни ꙁли сѧ. сего ради не бѫ-ваите беꙁȣмни: нѧ раꙁȣмѣвающе что єсть волѣ г҃нѣ: не опи-ваите сѧ виномь вь нємже єст блѧдь нѧ плчє исплънѣите сѧ д҃хѧ с҃та: глаще вь себѣ: вь пламѣхь и пѣнех дховныхь: поѧще и вьспѣваѧще г҃ви вь ср҃цехь вашихь:

List 51. zad. str. r. 1: трьпѣниє (prema μακροθυμία) . . red 3. нѣсть ꙁакона: red. 4. ѡни же х҃а нєсл плътиѧ распаша: страстьми и похотми . . red. 5. вь д҃хоу приближаєм сѧ: нє бѫдѣмь всличави . . red. 8. аще прѣже вьпадеть чловѣкь: вь єдино прѣгрѣшениє . . r. 10. блюди себе: єда и ты искȣшень бѫдеши: . . r. 11. дрȣгь дрȣга тѧготы носите: и тако сконьчаваите ꙁаконь . . .

List 51. zad. str. r. 15—21: ѡблѣците сѧ вь всѣ ѡражиѣ б҃жиѣ: мощи вамь стати: противѫ вьꙁнєємь нєприꙗꙁнинѡмь: ѣко нѣсть ваша брань вь крьви и плъти нѧ властєсмь и вь властвомь: и вь миродрьжитєлєсмь тмѣ вѣка сего: вь д҃ховнѣ и ꙁлобѣ понебесниими: сего ради вьꙁмѣте всѣ ѡражиѣ б҃иѣ: . . r. 23. прѣпоѣ-

слни чрѣсла наша истиноа . . r. 24. вь ѹготованиє свѣтлиє мира: надо вьсѣми и принесише . .

List 52. pred. str. r. 3: и несчь дховны... red. 5. бра испрѣстла ѡ вась: хвала памать вамь твора . . . red. 8. прѣмадрость: ѣвлєниє разѹмь єго: . . r. 10. богатьство слави . . r. 11. и что прѣсиѣаще величьство: силы єго . . red. 12—14: по длѣнию дрьжавѣ крѣпости єго: аже сьдѣѣ ѡ христѣ: вьскрѣше-из-мртвхь: посажєи ѡ десная себе на небхъ:

List 52. pred. str. r. 22: испльнѣащиѹ . . r. 24. Бже хвалимь ба ѡца: призвавшаго ви: вь причастиє радь стымь . . .

List 53. zad. str. r. 1: избави ны: ѿ власти темныа . . . r. 3. избавлєниє и ѡставлєниє грѣхомь.